

ПОЛТАВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЕКОНОМІКИ І ТОРГІВЛІ

Навчально-науковий інститут денної освіти
Форма навчання денна
(денна, заочна, заочно-дистанційна)

Кафедра туристичного та готельного бізнесу

Допускається до захисту
Завідувач кафедри

Г. П. Склад

(підпис, ініціали та прізвище)

«_____» _____ 2024 р.

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

*на тему: «Напрями використання туристично-рекреаційного
потенціалу Кіровоградської області»*

*зі спеціальності 242 Туризм
освітня програма «Туризм» ступеня бакалавра*

Виконавець роботи Погоріла Віра Олексіївна

(прізвище, ім'я, по батькові)

(підпис, дата)

Науковий керівник доц. Карпенко Ніна Миколаївна

(науковий ступінь, вчене звання, прізвище, ім'я, по батькові)

(підпис, дата)

Полтава – 2024

ЗМІСТ

Стор.

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ РЕГІОНУ	5
1.1 Туристичні ресурси, як основа розвитку туристично-рекреаційного потенціалу	5
1.2 Чинники формування та розвитку туристично-рекреаційного потенціалу регіону	14
1.3 Методичні підходи до оцінки туристично-рекреаційного потенціалу регіону	24
РОЗДІЛ 2. СУЧАСНИЙ СТАН ТА НАПРЯМИ ВИКОРИСТАННЯ ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ КІРОВОГРАДСЬКОЇ ОБЛАСТІ	35
2.1 Аналіз туристично-рекреаційних ресурсів Кіровоградської області.....	35
2.2 Дослідження стану та перспектив розвитку туристичної діяльності у Кіровоградській області.....	45
2.3 Розробка сільського гастрономічного туру вихідного дня по Кіровоградській області.....	54
ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ.....	62
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	64
ДОДАТКИ	74

ВСТУП

«Туристично-рекреаційний потенціал – це сукупність як безпосередньо рекреаційно-туристичних ресурсів, так і всіх наявних ресурсів (природно-ресурсні, виробничі, трудові, фінансово-інвестиційні, технологічні, інформаційні та екологічні) і можливостей відповідного регіону, які можуть використовуватись або використовуються в цілях виконання фізіологічного існування людини (відпочинок, оздоровлення та туризм), забезпечення діяльності суб'єктів рекреаційно-туристичної сфери економіки, досягнення стійкості регіонального розвитку» [15]. У сучасних умовах загострення конкуренції між територіальними об'єднаннями, містами та регіонами все більшої уваги та значення набуває можливість визначення напрямів використання їх туристично-рекреаційного потенціалу.

Питання дослідження туристично-рекреаційного потенціалу висвітлювали у своїх працях такі науковці, як Р. Бачо, П. Вірченко, В. Герасименко, М. Грабар, Р. Кривенкова, Ю. Меховська, Н. Моїсєєва, А. Огієнко, Е. Радченко, В. Самодай, Д. Стеченко, А. Терехух, Т. Ткаченко, Н. Шабаліна, Ю. Юхновська та інші. Однак, не достатньо досліджені щодо підходи до оцінювання туристично-рекреаційного потенціалу та визначення його складових. Також, актуальність теми кваліфікаційної роботи зумовлена відсутністю наукових доробок з аналізу туристичних ресурсів Кіровоградської області та визначення її конкурентних переваг на туристичному ринку України.

Мета дослідження полягає в обґрунтуванні заходів, щодо визначення напрямів використання туристично-рекреаційного потенціалу Кіровоградської області.

Досягнення та реалізація поставленої у роботі мети потребує вирішення таких завдань:

- охарактеризувати туристичні ресурси, як основа розвитку

туристично-рекреаційного потенціалу;

- дослідити чинники формування та розвитку туристично-рекреаційного потенціалу регіону;
- дослідити методичні підходи до оцінки туристично-рекреаційного потенціалу регіону;
- здійснити аналіз туристично-рекреаційних ресурсів Кіровоградської області;
- дослідити стан та перспективи розвитку туристичної діяльності у Кіровоградській області;
- розробити сільський гастрономічний тур вихідного дня по Кіровоградській області.

Об'єктом дослідження кваліфікаційної роботи є процеси використання туристично-рекреаційного потенціалу Кіровоградської області.

Предметом дослідження є теоретико-методологічні та практичні аспекти дослідження туристично-рекреаційного потенціалу Кіровоградської області.

У роботі використано наступні наукові методи дослідження: структурно-логічний аналізу, систематизації, схематичного та графічного зображення та узагальнення понять.

Інформаційними джерелами при написанні кваліфікаційної роботи були досліджені праці науковців, статистичні дані Державного комітету статистики України та інформаційно-аналітичні матеріали, а також матеріали мережі Інтернет.

Результати дослідження доповідались на кафедральному круглому столі студентів та аспірантів «Туризм і молодь – 2024» (м. Полтава, 15 січня 2024 р.), який проводився у Полтавському університеті економіки і торгівлі.

Галуззю застосування результатів дослідження є практична діяльність підприємств туристичного бізнесу Кіровоградщини.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ РЕГІОНУ

1.1 Туристичні ресурси, як розвитку основа туристично- рекреаційного потенціалу

Найпоширенішим серед дослідників є думка про туристичний потенціал та його зв'язок із сукупністю туристичних ресурсів. Чинником і основною умовою розвитку туристично-рекреаційного потенціалу зазвичай виступають туристичні ресурси.

«Туристичні ресурси – сукупність природних і соціально-культурних комплексів та їх елементів, що сприяють задоволенню фізіологічних та соціальних потреб людини, відновленню її працездатності і які при сучасній та перспективній структурі рекреаційних потреб і техніко-економічних можливостях, використовуються для прямого й опосередкованого споживання та виробництва туристичного продукту» [9].

Відповідно до класифікації туристично-рекреаційного потенціалу Всесвітньої туристичної організації виділяють такі групи туристичних ресурсів: природні ресурси; енергетичне багатство; людський чинник (демографічний та культурний аспект); інституційні, правові та адміністративні аспекти; соціальні аспекти, рівень і традиції в освіті, охорона здоров'я та відпочинку; товари та послуги, транспорт, зв'язок, інфраструктура відпочинку та розваг; господарська діяльність [12].

З економічної точки зору ресурси – це сукупність матеріальних і нематеріальних чинників і засобів, які можуть бути використані в виробничих і невиробничих сферах для задоволення потреб людей. На думку Т. Ткаченко, туристичний потенціал підприємства узгоджується з виробничим потенціалом підприємства, коли воно володіє або за певних умов має комплекс необхідних ресурсів для надання індивідуальних

туристичних послуг [83-84].

На думку Ю. Юхновської, принципова відмінність термінів «ресурси» від «потенціал» полягає в тому, що ресурси існують незалежно від суб'єктів господарської діяльності, а потенціал окремого підприємства, суспільства в цілому невіддільний від суб'єктів діяльності. Тобто «потенціал», окрім матеріальних і нематеріальних ресурсів, також включає здатність працівника, команди, компанії чи суспільства ефективно використовувати наявні засоби чи ресурси (рис. 1.1.1) [90].

Рис. 1.1.1 Туристичний потенціал регіону [90]

Як свідчать дані рис. 1.1.1, під туристичним потенціалом регіону слід розуміти «сукупність економічних, унікальних природно-ресурсних, культурно-історичних, соціальних, релігійних особливих елементів регіону (області) країни, які носять природний характер або виникли в результаті діяльності людини (штучно), можуть сприяти розвитку туристичної

галузі» [90].

На думку Р. Кривенкової, туристичний потенціал – це сукупність туристичних ресурсів і туристичного потенціалу конкретної території, які органи державної влади використовують і можуть використовувати в майбутньому для консолідації суспільства на державному, регіональному та місцевому рівнях. За допомогою туристичного потенціалу формується набір конкурентних переваг тієї чи іншої території, яка завдяки ефективним і чітким рішенням і механізмам державного управління має здатність обслуговувати задумане туристичні ринки, які задовольняються попитом на туристичні послуги та туристичною пропозицією. Завданням туристичного потенціалу є задоволення туристичних потреб шляхом цілеспрямованого використання природних, історико-культурних та інфраструктурних туристичних ресурсів з метою розвитку туристичної діяльності на певній території, а також для встановлення внутрішньосоціальних комунікаційних і консолідаційних зв'язків [36].

О. Яковчуком туристичні ресурси, що виступають об'єктами оцінки можуть бути класифіковані за наступними генетично-функціональними ознаками:

1) природні туристичні ресурси: клімат, рельєф, водні, бальнеолікувальні, ландшафтно-біотичні, природно-антропогенні, геологічні та специфічні (водопади, острови, вулкани тощо);

2) антропогенні туристичні ресурси: пам'ятки, історичні місця і населені пункти, спеціальні соціально-культурні установи і заклади сучасні урбо-індустріальні комплекси і місця, події [92].

О. Бейдик при оцінці туристично-рекреаційного потенціалу класифікує туристичні ресурси наступним чином: природно-географічні, природно-антропогенні, суспільно-історичні ресурси, інфраструктурні об'єкти та суперточка-тур. Науковець стверджує, що подібні туристично-рекреаційні ресурси – «найсуттєвіші вияви соціального і природного рухів, знакові події в історії певної території; до їх складу входять політичні, військові,

культурні, економічні та екологічні події» [3].

І. Смаль поділяє рекреаційно-туристичні ресурси на дві групи: природно-географічні (геологічні, геоморфолого-орografічні, ландшафтні, флоро-фауністичні, кліматичні та погодні, водні) та суспільно-історичні (археологічні, архітектурні, подієво-інформаційні, науково-пізнавальні, героїко-виховні, літературно-мистецькі). На думку дослідника, основа виникнення окремих видів туризму – це природні, суспільні і подієві ресурси [75-76].

П. Вірченко стверджує, що туристсько-рекреаційний потенціал будь-розвитку туристсько-рекреаційної діяльності території складається з базового (культурно-історичний, природно-туристичний, природно-рекреаційний) та динамічного (освітній, виробничий, фінансово-інвестиційний, трудовий, інфраструктурний) [10].

Колектив авторів під керівництвом П. Коваля під туристичним потенціалом території розуміють сукупність природних, етнокультурних та соціоісторичних ресурсів, а також наявну інфраструктуру території, що може слугувати передумовою для розвитку окремих форм туризму [8].

Н. Шабаліна визначає туристично-рекреаційний потенціал як сукупність туристсько-рекреаційних ресурсів, їх територіальних поєднань і умов, що сприяють задоволенню потреб населення в туристично-рекреаційній діяльності [88].

Г. Сімочко вважає, що для класифікації туристично-рекреаційного потенціалу можна використовувати такі підходи: сутнісний (за об'єктивною сутністю ресурсів); експлуатаційний (за характером використання в туризмі); атрактивний (за ступенем і формою залучення до туристичної діяльності); ціннісний (унікальність ресурсів); функціональний (унікальність туристичних умов і ресурсів у поєднанні з комплексністю використання); еколого-економічний (за споживчою цінністю ресурсу) [74].

В. Самодай та Ж. Левковська під туристичним потенціалом розуміють сукупність природних, культурно-історичних та соціально-економічних

умови, що створюють можливості для організації туристичної діяльності на певній території. Сюди входять природні та рукотворні об'єкти, а також ресурси та умови, які можуть бути використані для формування туристичного продукту [73].

Дослідники наголошують, що концентрація туристично-рекреаційних ресурсів неоднорідна за територіями. Існують території з потенційними туристично-рекреаційними можливостями, але які не є туристично привабливими через відсутність або неефективність використання первинних ресурсів за наявності додаткових ресурсів. У сучасних умовах все більшого значення набуває створення та організація подієвих туристичних ресурсів для заходів, значення яких зростає [52].

На думку Н. Паньків, створені туристичні ресурси використовуються туристами та екскурсантами в туристично-рекреаційних цілях для задоволення потреби у всебічних знаннях про довкілля та розвиток людини в цілому. Ці ресурси не існували в природі, а були створені креативними підприємцями з певною метою, ідеєю. Їх слід віднести до ідейно-тематичних ресурсів [58].

О. Яковчук стверджує, що рекреаційні потреби зводяться переважно до таких мотиваційних груп і задовольняються у певних видах туризму:

- 1) відпочинок та лікування – у сфері лікувально-оздоровчий та курортний туризм;
- 2) пізнання, навчання та естетизм – екскурсійний, культурно-пізнавальний та екологічний туризм;
- 3) заняття спортом та психо-фізичні навантаження, пригоди та екстрим – активний і спортивно-оздоровчий туризм;
- 4) розваги та видовища – подієвий туризм;
- 5) захоплення і спілкування, що задовольняються переважно у сфері аматорського та самодіяльного туризму.
- 6) релігійність – паломництво, релігійний туризм;
- 7) специфічні потреби: шопінг та робота – шопінг-тури, MICE-туризм.

Рекреаційна потреба рідко виступає самостійним мотивом туристської поїздки. Мотиваційна складова зазвичай складається 1-2 головних та додаткових, супутніх рекреаційних потреб [92].

Ю. Юхновська, стверджує, що у структурному плані туристський потенціал регіону включає:

- «природно-ресурсний потенціал сфери туризму – здатність природних систем без шкоди для себе віддавати необхідну людству продукцію або робити корисну для нього роботу в рамках господарства даного історичного типу; можливості регіону по використанню сукупних природних багатств в туристичній діяльності;

- «історико-культурний потенціал висловлює можливості для розвитку туризму, закладені історико-культурними цінностями, що знаходяться в регіоні»

- «економічний потенціал сфери туризму – це складова частина економічного (господарського) потенціалу регіону, що характеризує здатність регіону в області відтворення туристичного продукту, тобто потенційно придатні сили і засоби, необхідні для відтворення туристичного продукту на регіональному рівні». До його складу входить: інфраструктурний, фінансовий, інформаційний, інвестиційний та управлінський потенціали;

- «соціальний потенціал сфери туризму – можливості регіону по відтворенню необхідної для здійснення туристської діяльності робочої сили, тому що використовуючи тільки матеріальні ресурси туризму, неможливо зробити, розподілити, обміняти і спожити регіональний туристичний продукт» [90].

«Представлений перелік потенціалів, що входять в туристський потенціал регіону, не є остаточним і вичерпним, тому що їх кількість залежить від поставлених цілей, способів їх досягнення і необхідних для цього ресурсів. У зв'язку з тим, що туристський потенціал регіону є системою, можна стверджувати наступне: туристський потенціал регіону

можна розглядати як сукупність відносно автономних елементів (потенціалів) з набором властивих їм властивостей, які утворюють один з одним нескінченний ланцюг взаємозв'язків і взаємозалежностей всередині системи» [90].

Н. Моїсєєва пропонує власну, узагальнену структуру туристично-рекреаційного потенціалу регіону, яка включає ресурсну, соціальну, економічну, інфраструктурну та компоненту безпеки (рис. 1.1.2).

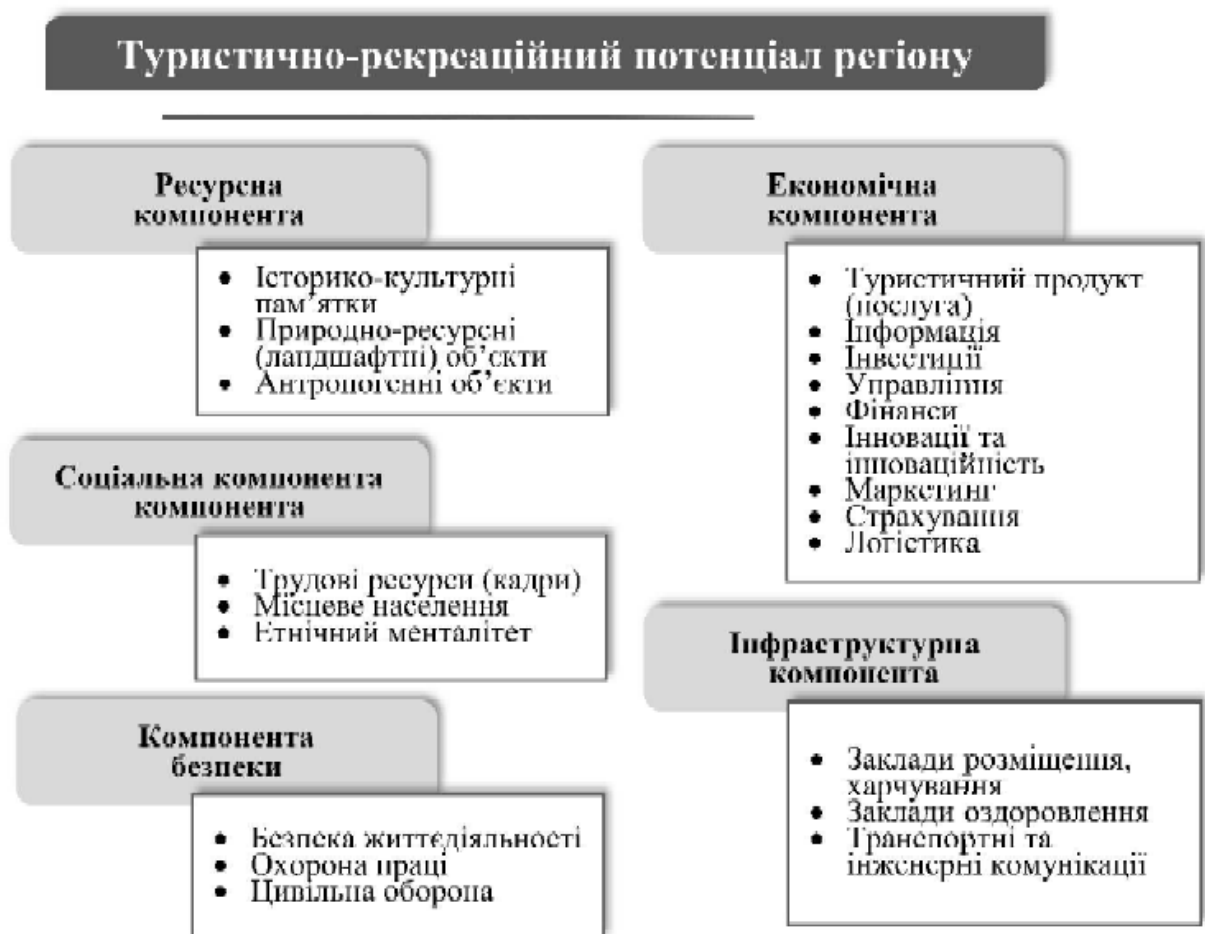

Рис. 1.1.2 Організаційна структура туристично-рекреаційного потенціалу регіону [48]

Цікавим, у даній схемі (рис. 1.1.2), на наш погляд, виокремлення компоненти безпеки (безпеки життєдіяльності, охорони праці та цивільної оборони), що є актуальним не тільки у мирний, але й у воєнний та у повоєнні часи.

Погоджуємося з думкою Л. Каганець-Гаврилко, яка вважає що

ключовим у структурі туристсько-рекреаційного потенціалу є природно-ресурсний, а також людський, історико-культурний потенціали, екологічний і підприємницький потенціали. Крім того, невід'ємною частиною дослідження «туристсько-рекреаційного потенціалу» є аналіз умов і середовища його функціонування, зокрема соціально-економічних, політичних, фінансово-економічних умов інвестування, наявність розвиненої туристичної, дорожньої, комунікаційної та інших видів інфраструктури, рівень цифровізації економіки регіону чи окремої території [27].

Природно-ресурсний потенціал включає природні ресурси (конкретні природні тіла та сили, які можна використовувати для задоволення потреб людського суспільства та природні умови) та природні ресурси (клімат, рельєф, геологічна будова, географічне положення) [27].

За складом компонентів розрізняють такі види ресурсів: мінеральні, угіддя, водні, біологічні; рекреаційні та кліматичні. Залежно від вичерпності природних ресурсів їх поділяють на: невичерпні (сонячна радіація, енергія води та вітру) і вичерпні відновлювані ресурси (водні ресурси, ґрунтовий покрив); вичерпні невідновлювані ресурси (корисні копалини). Крім того, залежно від призначення ресурси поділяються на ресурси промисловості, сільського господарства, культури і ландшафту, виробничі та невиробничі, а також комплексного призначення [24].

Основними принципами дослідження природно-ресурсного потенціалу є:

- «принцип цілісності – передбачає територіальний підхід до формування комплексу природних ресурсів, між якими існують стійкі взаємозв'язки»;
- «принцип взаємозалежності – рівень міжресурсних зв'язків залежить від площі території, в результаті якого зміна одного ресурсу може викликати зміну інших»;
- «принцип синергізму – сумарний ефект від взаємодії різних видів ресурсів переважає ефект кожного окремого його компоненту»;

– «принцип системності – категорію природно-ресурсний потенціал слід застосовувати не до окремо взятого природного ресурсу, а до сукупності природних ресурсів на досліджуваній території»;

– «принцип динамічності – означає, що природно-ресурсний потенціал змінюється у процесі освоєння протягом певних часових періодів» [71].

Зазначені принципи безпосередньо стосуються не лише природно-ресурсного потенціалу, а й усіх складових рекреаційно-туристичного потенціалу, як соціально-економічної категорії, що характеризується цілісністю та системністю, динамікою у просторово-часовому періоді, синергією всіх її компонентів, що забезпечує високу ефективність використання рекреаційно-туристичного потенціалу аналізованої території, у тому числі місцевого, громадського, регіонального, національного чи міжнародного рівня [27].

Невід’ємною складовою туристично-рекреаційного потенціалу є екологічний потенціал території – рівновага в системі «суспільство-природа» та його здатність виконувати антропоєкологічну та виробничі функції, забезпечуючи можливу корисність сучасному суспільству без шкоди майбутнім поколінням. У обігу також існує поняття екотуристичний потенціал території зокрема природоохоронної – «єдність природоохоронної території, умов та засобів, здатних виконувати природоохоронні та соціально-економічні функції й задовольняти потреби туристів завдяки різним видам екотуристичної діяльності» [47]; «сукупність усіх приурочених до неї екотуристських ресурсів – природних й антропогенних об’єктів, явищ, властивостей, засобів, можливостей та умов, придатних для формування екотуристичного продукту й здійснення відповідних екологічних турів, екскурсій, програм тощо» [20].

На думку Р. Яковенко людський потенціал «характеризує новий ступінь у розвитку людини, коли поряд із виробничими можливостями дедалі зростаючу роль відіграють інтелектуальні, соціальні, психологічні та

культурні якості, тобто людські риси...» [91]. Тобто, людський потенціал у сфері туризму – населення, яке здатне ефективно використовувати природно-ресурсний потенціал території, де наявні природні умови для розвитку туризму та рекреації [27].

Вважаємо, за доцільне доповнити останню тезу, що ефективне використання людського потенціалу не можливе без підприємницьких якостей населення, і не виокремлювати підприємницького потенціал, оскільки туристична діяльність – це бізнес.

На основі вище викладеного ми прийшли до висновку, що поняття «туристичного-рекреаційний потенціал» більш широке в порівнянні з поняттям «туристичного-рекреаційний ресурс» і включає в себе останнє. Його можна визначити, як сукупність унікальних природних чи антропогенних ресурсів, якими може володіти, залучати суспільство та можливість їх ефективно використовувати у туристично-рекреаційній діяльності з метою задоволення потреб споживачів, отримання максимального прибутку та сприяння розвитку туристичної галузі.

У наступному підрозділі кваліфікаційної роботи нами будуть досліджені чинники формування та розвитку туристично-рекреаційного потенціалу.

1.2 Чинники формування та розвитку туристично-рекреаційного потенціалу регіону

«Розвиток територій регіонів держави в економічних умовах сьогодення залежить від багатьох чинників, важливим є ефективна діяльність туристично-рекреаційної сфери та поліпшення її потенціалу. Досліджуючи економічний стан регіонів України, ми спостерігаємо, що більшість з них занедбані, мають багато невирішених соціально-економічних питань, це суттєво впливає на їх розвиток, демографічний стан, рівень життя. Ці

чинники впливають на зменшення народжуваності, зниження прибутків місцевого населення, скорочення кількості надходжень до місцевих бюджетів та збільшення соціальної напруги. Незважаючи на це, більшість регіонів забезпечена ресурсом, який може бути використаний для інтенсифікації туристично-рекреаційної діяльності. Як показує практика, не всі ресурси в регіонах використовуються повною мірою, а деякі зовсім не задіяні, тому їх розвиток дає змогу розширити потенціал регіону» [52].

На думку Р. Мазурця, сукупність ресурсів і чинників, необхідних для забезпечення ефективного розвитку туристичного потенціалу, можна систематизувати таким чином:

1) природні – кількісні запаси і якісний склад природних ресурсів (рельєф, геологія місцевості, яка визначає рівень сейсмічності, клімат, внутрішні води, флора і фауна, ґрунтовий покрив тощо), умови їх експлуатації. Необхідність створення комфортних умов для задоволення туристичних потреб населення потребує урахування інтенсивності природних і техногенних процесів, що відбуваються на певній території. Адже частота природних явищ, рівень забруднення промисловими відходами, поширення небезпечних захворювань, стан питної води тощо можуть суттєво вплинути на розвиток туристичної сфери [18];

2) соціально-демографічні – наявність трудових ресурсів для виробництва туристичних послуг, а також стан використання соціальної інфраструктури. На розвиток туризму на певній території суттєво впливають соціальні умови – співвідношення між класами за рівнем їх матеріальної забезпеченості, між часткою працездатного населення та кількістю безробітних. Велике значення мають також урбанізація, рівень злочинності, релігійний склад населення, освіта, поширеність небезпечних захворювань тощо;

3) соціально-економічні – поєднання економіко-географічного положення, обсягу інвестицій, наявності та особливостей функціонування туристичної інфраструктури, зв'язків між різними галузями економіки,

інвестиційна привабливість, інновації [43].

М. Багрій зазначає, що не зважаючи на географічні, економічні чи соціальної підходи, щодо визначення поняття туристично-рекреаційної галузі, існує низка універсальних чинників впливу на розвиток туристично-рекреаційних ресурсів, які є основою її потенціалу (рис. 1.2.1).

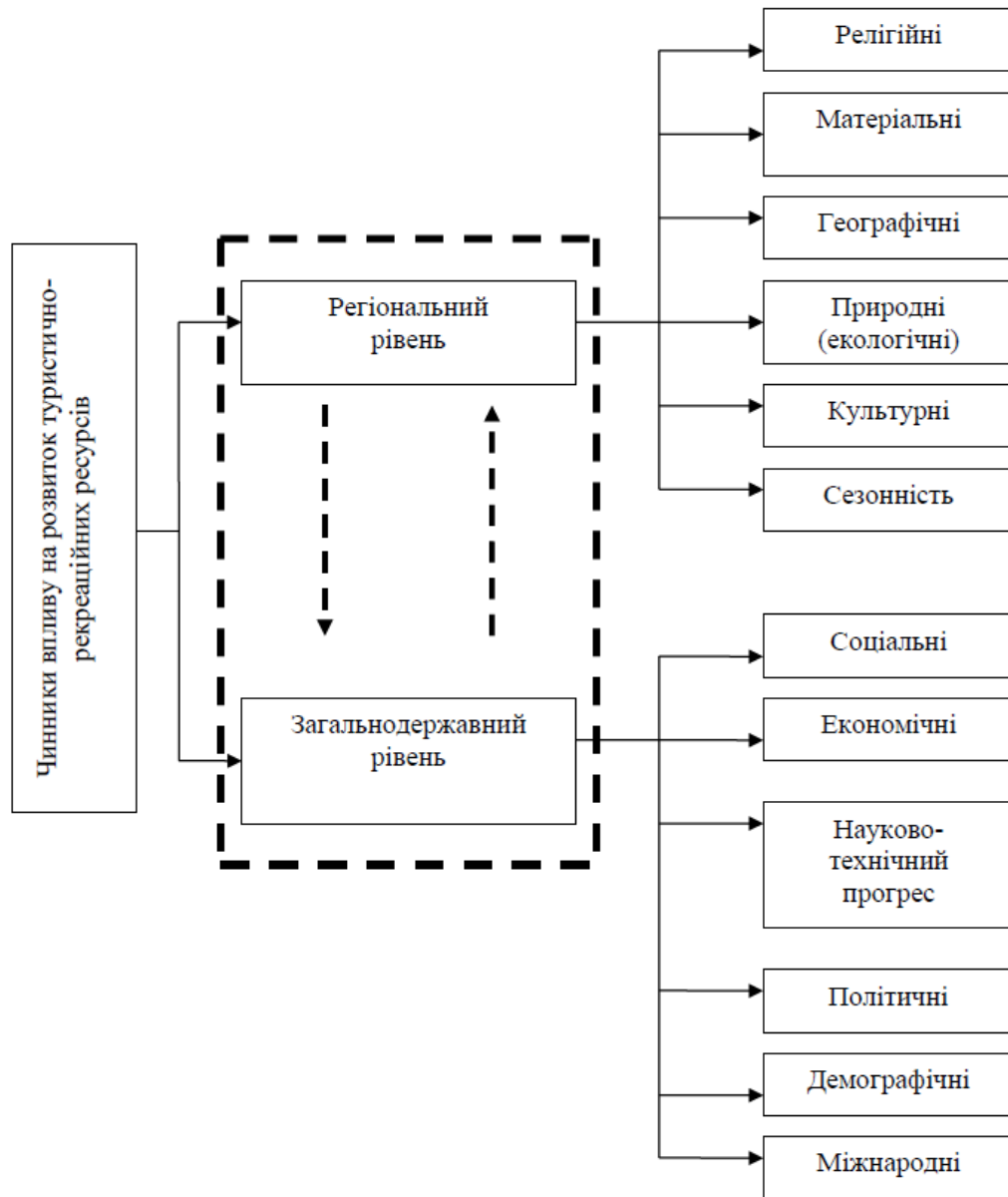

Рис. 1.2.1 Загальнодержавні та регіональні чинники впливу на розвиток туристично-рекреаційних ресурсів [1]

Як свідчать дані рис. 1.2.1 ключовими чинниками, які впливають на розвиток туристично-рекреаційних ресурсів на національному рівні є:

- соціальні – визначають рівень та якість життя, життєві традиції та потреби населення;
- економічні – економічні вигоди, зростання доходів населення та підвищення рівня добробуту населення, зростання ділової активності та розширення виробництва товарів і послуг;
- науково-технічний прогрес – нові можливості та вдосконалення існуючих послуг, розвиток технологій для підвищення якості туристичного обслуговування;
- політичні – стабільна політична ситуація в країні, міжнародні відносини з іншими державами, стан торговельного і платіжного балансу;
- демографічні – кількість жителів, статеві-вікова структура, сімейний склад, урбанізацію, кваліфікований персонал, гостинність місцевого населення [1]. Також, збільшення середньої тривалості життя в багатьох країнах означає, що все більше людей мають вільний час і ресурси, які дозволяють їм подорожувати за кордон [4].

Т. Божидарик, який досліджував чинники впливу на розвиток туристично-рекреаційного потенціалу міжнародного туризму, виділяє також:

- культурні – підвищення культурного рівня населення і прагнення до ознайомлення з іншими культурними цінностями;.
- міжнародні чинники – пом'якшення міжнародного середовища, процеси глобалізації, вирішення спірних міжнародних питань шляхом перемовин [4], диверсифікація туристичних потоків, які спричинені трансформаціями, пов'язаними з об'єктивними обставинами – природні катаклізми, зміни клімату, військові конфлікти, техногенні катастрофи та інші [77].

Більшість дослідників туризму виділяють дві групи чинників розвитку туризму, а саме соціально-економічні та природні.

У соціально-економічних дослідженнях зазвичай розрізняють природні та антропогенні чинники. Під природними чинниками розуміють чинники,

що діють незалежно від людини, без її участі або пов'язані з її біологічною сутністю. Усі процеси зміни навколишнього середовища, викликані діяльністю людини, називають антропогенними. Антропогенні чинники можуть мати прямий і опосередкований вплив на стан і розвиток туристичних ресурсів. Також, в екології виділяють, наступні групи чинників, які впливають на стан туристичних міст і екосистем: абіотичні, біотичні та техногенні.

Враховуючи труднощі формування стратегії розвитку туристичних регіонів, М. Борушак наводить класифікацію факторів, що впливають на стан і розвиток туризму. До статичних чинників дослідник відносить низку природно-географічних чинників, які мають нешвидке, незмінне значення. Людина пристосовує їх до туристичних потреб, робить більш доступними для використання. Природно-кліматичні та географічні чинники регіону проявляються в природі, кліматі, рельєфі, підземних багатствах. Зазвичай до статичних відносять і культурно-історичні чинники. До динамічних належать демографічні, соціально-економічні, матеріально-технічні та політичні чинники, які можуть мати різну оцінку, різний у часі та просторі [5].

Крім того, до основних груп чинників, що впливають на розвиток туризму в регіоні та стан підприємництва в цій галузі, належать наступні чинники:

- організаційно-економічні (туристична інфраструктура розвитку туризму, нормативно-правову базу, обсяг попиту та його динаміку, обсяг фінансових ресурсів, місткість ринку, інвестиційний клімат, податкову та кредитну політику);
- соціально-економічні (рівень доходів, життя і освіченість населення в регіоні, чисельність і структура населення, наявність кваліфікованих кадрів у туризмі);
- природно-кліматичні (потужність, різноманітність природно-географічного потенціалу, сприятливі природні і кліматичні умови, стан навколишнього середовища, екологічність);

– історико-культурні (наявність у туристичних регіонах релігійних, культурних, історичних пам'яток та культурних цінностей, які сприяють прагненню до створення нових вражень та подорожей) [84].

М. Лепкий визначив чинники, які мають гальмуючий ефект на стан та розвиток туризму в регіонах країни (рис. 1.2.2).

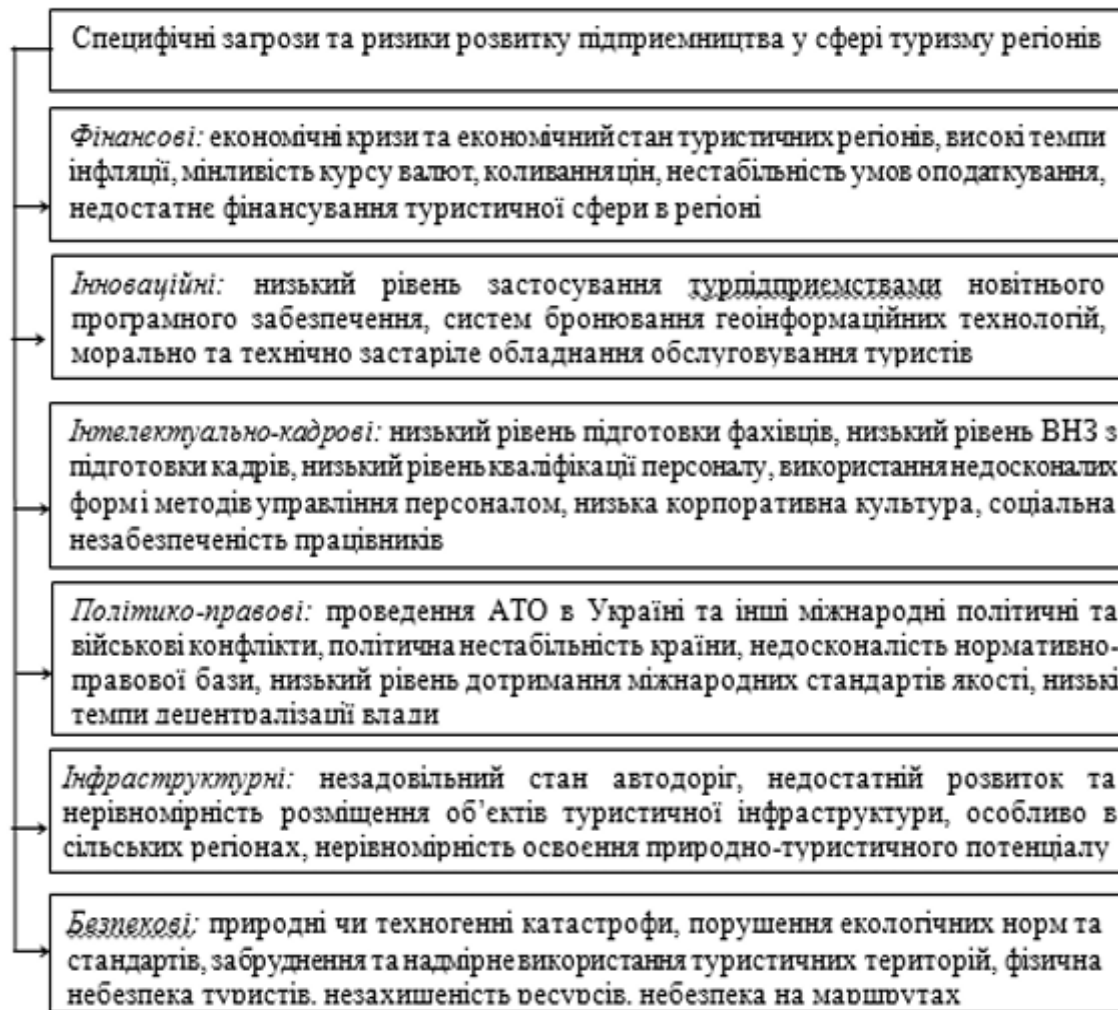

Рис. 1.2.2 Систематизація специфічних чинників (загроз та ризиків) розвитку туризму в регіоні [39]

Як свідчать дані рис. 1.2.2 усі чинників (загрози та ризики) розвитку туризму в регіоні згруповані за наступними групами: фінансові, інноваційні, інтелектуально-кадрові, політико-правові, інфраструктурні та безпекові, або екологічні.

Зазвичай туристичний потенціал території визнають як ємне,

багатоаспектне поняття, що охоплює сукупність природних, етнокультурних та соціально-історичних ресурсів, а також наявної господарської та комунікаційної інфраструктури території, що служать чи можуть служити передумовами розвитку певних видів туризму [8]. Водночас, визначення туристичного потенціалу лише через наявність сукупності ресурсів, на думку Е. Радченко, не є повним, а також не дозволяє комплексно дослідити туристичний потенціал та розробити рекомендації щодо його формування та покращення. Тому, дослідник, пропонує зосередити увагу на сутності поняття туристичний потенціал через дефініції «туристичний продукт» та «туристична пропозиція» [68].

Так, Законом України «Про туризм» туристичний продукт визначено як «попередньо розроблений комплекс туристичних послуг, який поєднує не менше ніж дві такі послуги, що реалізується або пропонується для реалізації за визначеною ціною, до складу якого входять послуги перевезення, послуги розміщення та інші туристичні послуги, не пов'язані з перевезенням і розміщенням (послуги з організації відвідувань об'єктів культури, відпочинку та розваг, реалізації сувенірної продукції тощо)» [66].

На думку, Н. Сагалакової туристичному продукту переважно приписується двоякий зміст: у вузькому розумінні – все, що турист купує окремо або у формі певної композиції туристичних послуг; у широкому – все, що турист робить під час подорожі та у місці призначення [72].

В. Кіптенко наводить типологію продуктів туристичних територій та розділяє їх на: туристичний продукт-предмет, туристичний продукт-подія, туристичний продукт-послуга, туристичний продукт-захід, туристичний продукт-об'єкт, туристичний продукт-маршрут, туристичний продукт-місце. На його думку ключовим є, туристичний продукт-місце (регіон, округ, місцевість, національний парк, природні й антропогенні пам'ятки тощо) – «особливий географічно детермінований продукт, котрий складається з деяких елементів туристичного потенціалу або наявних простих продуктів цієї території, об'єднаних вищою ідеєю, яка визначає оригінальність,

унікальність і ринкову привабливість такого продукту» [28].

О. Гринькевич та М. Біль [17] під туристичним продуктом регіону розуміють «сукупність усіх видів товарів і послуг, які пропонуються у регіоні для різних категорій споживачів і розроблені на основі регіональних історико-культурних, природничих та інших туристичних ресурсів території».

Е. Радченко, доповнює наведене вище визначення тезою, що туристичний продукт повинен бути орієнтованим перш за все на потреби туристів. На думку дослідника, «туристичний продукт регіону – це окрема DESTINATION, товар, послуга чи їх сукупність, забезпечені відповідними туристичними ресурсами, що пропонуються регіоном постійно чи в окремий час та окремому місці, можуть максимально задовільнити потреби туриста, а також є об'єктом туристичного інтересу. Конкурентоспроможність туристичного продукту визначається відповідністю його характеристик вимогам туристичного ринку, а також є чинником його успіху на ньому» [68].

Туристична пропозиція в регіоні, в свою чергу, складається з набору туристичних продуктів регіону, які пропонуються потенційному туристу. Отже, туристичний потенціал регіону – це сукупна здатність регіону пропонувати та створювати конкурентоспроможні туристичні продукти, які використовуються та можуть бути використані для задоволення потреб туристів [68].

На рис. 1.2.3 наведено ресурсні складові туристичного потенціалу регіону.

З метою визначення впливу сукупності чинників навколишнього та внутрішнього середовища на розвиток туристичного потенціалу регіону, Е. Радченко запропонував ввести поняття «туристичний клімат – це сукупність чинників, що сприяють чи гальмують формування та розвиток туристичного потенціалу окремої території». Чинники, що впливають на туристичний клімат об'єднані у дві групи:

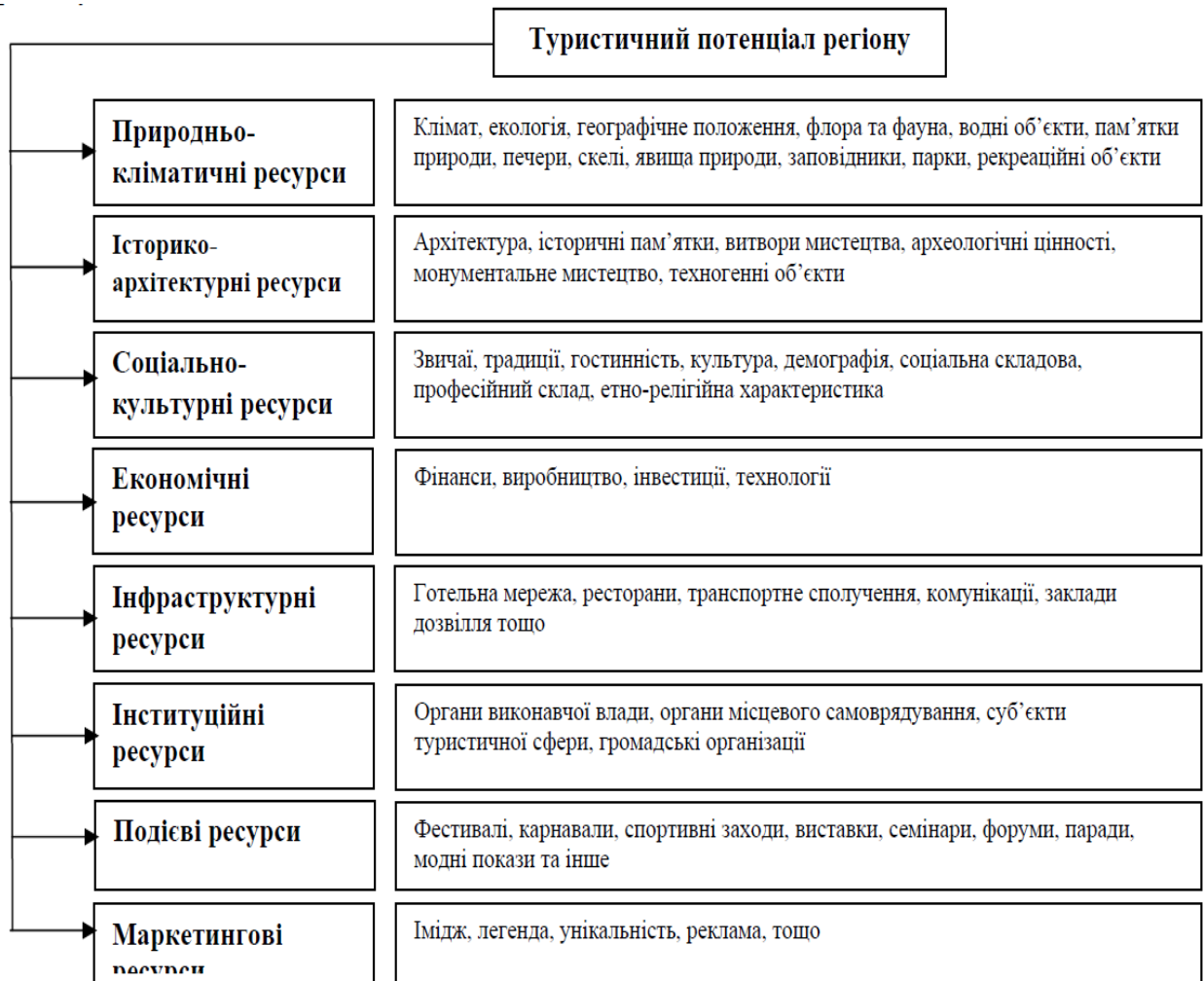

Рис. 1.2.3 Ресурсні складові туристичного потенціалу регіону

[68; 38; 81; 85]

– «мікрочинники: наявні ресурси, соціально-економічний розвиток території, розвиток супутніх туризму галузей, регіональні ініціативи, рівень фінансового та кадрового забезпечення, інформаційне забезпечення, імідж регіону, взаємодія органів місцевої влади та бізнесу».

– «макрочинники: державна політика у сфері туризму, політична ситуація та геополітичні чинники, міжнародна ситуація, соціально-економічна ситуація в країні, фінансово-економічні фактори, соціокультурні фактори, науково-технічний прогрес, нормативно-правове забезпечення, імідж країни» [68].

На рис. 1.2.4 розкрито процес впливу чинників макро- та мікро- груп на туристичний клімат регіону.

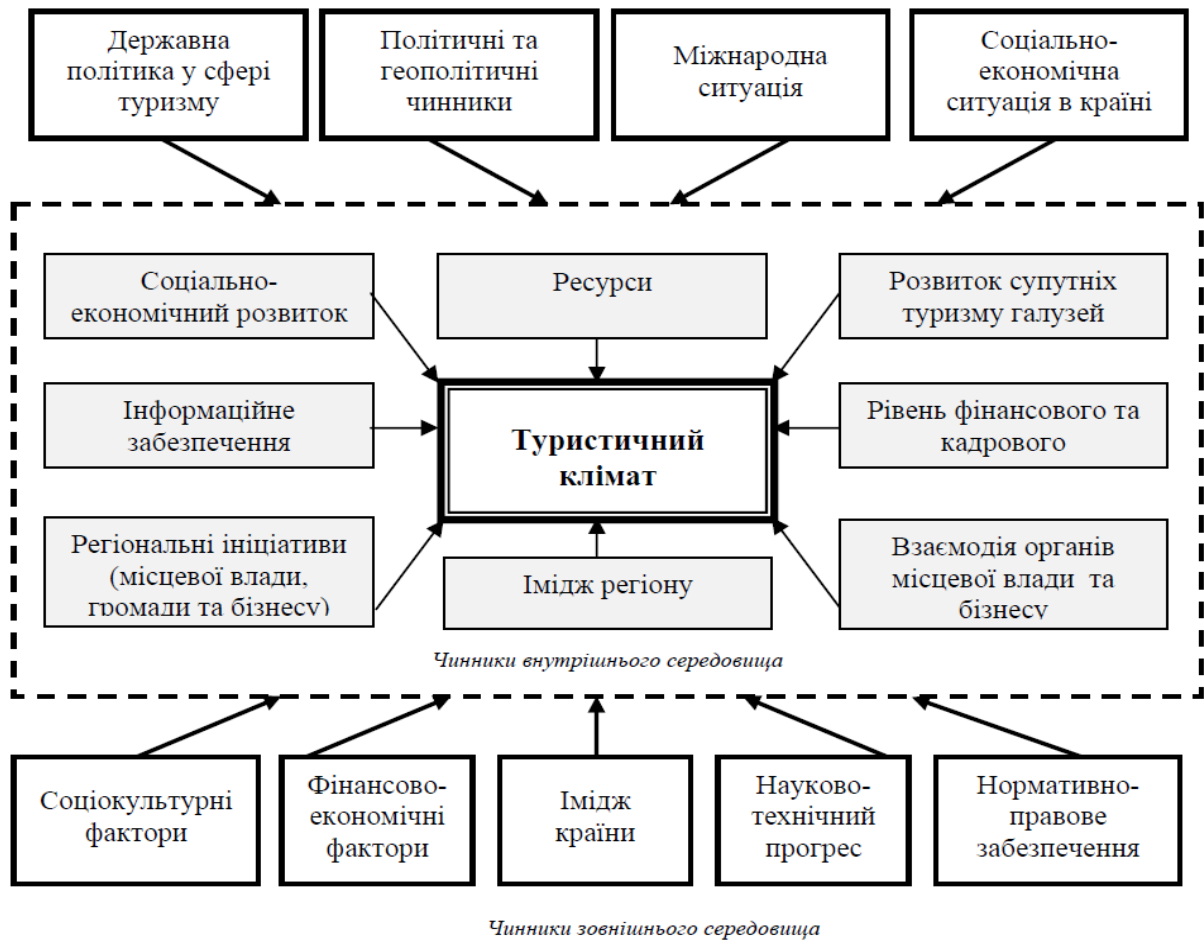

Рис. 1.2.4 Процес впливу чинників макро- та мікро- груп на туристичний клімат регіону [68]

До зображеного на рис. 1.2.4 дослідник зазначає, що вплив чинників навколишнього середовища та чинників внутрішнього середовища не може бути лише в одному напрямку, тому створення сприятливого туристичного клімату впливає на розвиток туристичного потенціалу, який, у свою чергу, впливає на соціально-економічне становище населення в регіоні.

Отже, чинники впливу на формування та використання туристично-рекреаційного потенціалу регіонів є індикаторами рівня формування конкурентоспроможного туристичного продукту, тенденцій на ринку туристичних послуг, територіальної організації та регіонального розвитку туризму.

У наступному підрозділі нами буде досліджено методичні підходи до оцінки туристично-рекреаційного потенціалу.

1.3 Методичні підходи до оцінки туристично-рекреаційного потенціалу регіону

Туристично-рекреаційний потенціал регіону є результатом взаємодії між ресурсами, конкурентними силами, детермінантами конкурентної переваги регіону та наявністю певної групи людей з підприємницькими та управлінськими здібностями. Потенціал туристичного комплексу, як і будь-якої виробничої одиниці, визначає його здатність збалансовано використовувати всі наявні резерви і можливості для задоволення потреб споживачів шляхом виробництва конкурентоспроможних туристичних товарів і послуг. Зменшення потенціалу в багатьох випадках відбувається через незбалансоване використання ресурсів. Основний зміст даного поняття полягає в комплексному відображенні (оцінці) поточних і майбутніх можливостей економічної системи трансформувати вхідні ресурси з використанням притаманних їй управлінських навичок в економічні вигоди для задоволення соціально-економічних потреб [16].

На рис. 1.3.1 наведено структуру потенціалу туристично-рекреаційної галузі регіону, яка поділяється на об'єктну та суб'єктну складові.

Як свідчать дані рис. 1.3.1 об'єктні складові (інноваційний потенціал, виробничий потенціал, фінансовий потенціал та потенціал відтворення) пов'язані з матеріально-речовинною та особовою формою потенціалу регіону. Вони споживаються і відтворюються в тій чи іншій формі в процесі функціонування. Суб'єктні складові (науково-технічний потенціал, управлінський потенціал, потенціал організаційної структури управління, маркетинговий потенціал) не споживаються, а становлять передумову, загальноекономічний, загальногосподарський соціальний чинник раціонального споживання об'єктних складових [16].

Визначаючи механізми діагностики існуючих потенційних туристичних об'єктів чи ресурсів, території, дестинації, регіону, перш за все необхідно з'ясувати, хто є замовником такого дослідження та вирішення яких

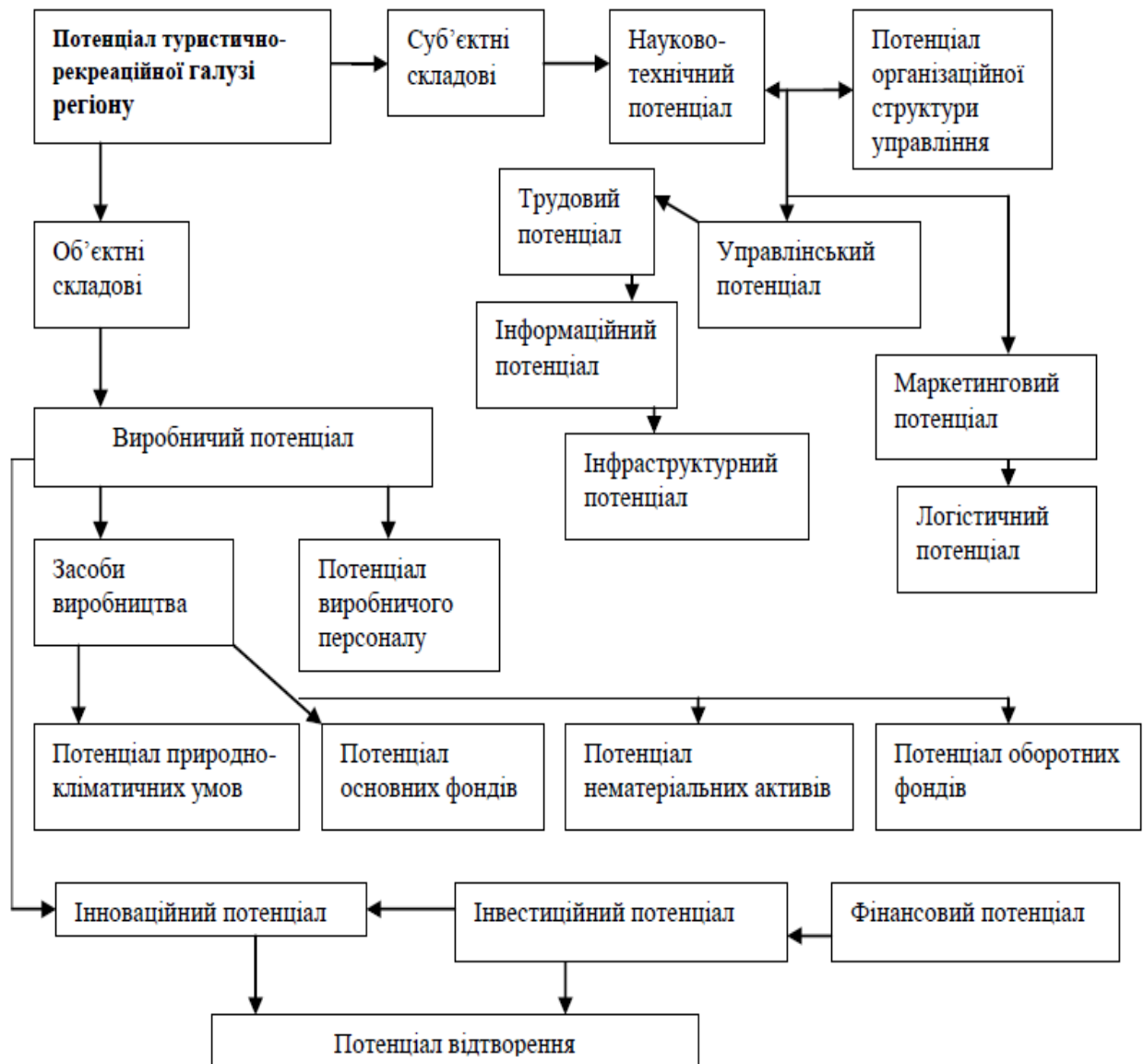

Рис. 1.3.1 Структура потенціалу туристично-рекреаційної галузі регіону [16]

завдань передбачається. На рис. 1.3.2 наведено основний перелік ініціаторів і завдань оцінки туристично-рекреаційного потенціалу.

Дослідження туристично-рекреаційного потенціалу країни та її регіонів полягає у визначенні ефективності використання ресурсів, а також у визначенні попиту на пропозиції на туристичному ринку.

У табл. 1.3.1 наведено чинники визначення туристично-рекреаційного потенціалу регіонів/країни узагальнені Т. Бут та О. Корнієнко на основі наукових джерел [42; 49].

Рис. 1.3.2 Завдання оцінювання туристично-рекреаційного потенціалу [48]

До наведеного у табл. 1.3.1 варто зазначити, що при оцінці туристично-рекреаційного потенціалу необхідно враховувати сукупність внутрішніх і зовнішніх чинників, які визначають пріоритети та перспективи розвитку туризму в регіоні/країні.

Таблиця 1.3.1

**Чинники визначення туристично-рекреаційного потенціалу
регіонів/країни [7]**

Чинники	Ознаки туристичного потенціалу
Екологічний	Загальний екологічний стан, що склався у регіоні та характеризується такими показниками, як наявність природних ресурсів, екологічна складова та кліматичні умови, ризики катастроф, рівень розвитку сільського господарства, обсяги споживання свіжої води, скидання забруднених зворотних вод без очищення або недостатньо очищені природні поверхневі водні об'єкти, викиди забруднюючих речовин до атмосфер
Політичний	Показники, що містять інформацію щодо правового регулювання розвитку туристичної діяльності в країні, рівня криміногенності
Економічний	Показники, що відображають рівень інфляції, безробіття, прибутки та ціни на туристичні товари й послуги, обсяг інвестицій в основний капітал, вклад туристичної сфери в макроекономічних показники
Інфраструктура	Показник, що свідчить про стан автошляхів і зв'язку, готельних комплексів, закладів харчування та проведення дозвілля, застосування комп'ютерних технологій, мережі Інтернет, комунікаційних технологій, транспорту (швидкісні поїзди, паромі, літаки)
Соціальний	Показники, що характеризують демографічний стан у регіоні та країні, тобто рівень природного приросту, наявність субкультур у регіоні та країні загалом, кількість безробітного населення до працездатного, працездатного та непрацездатного віку
Культурний	Кількість загальноосвітніх навчальних закладів, ВНЗ, книжковий фонд бібліотек, кількість місць для глядачів у залах демонстрування фільмів, кількість місць у клубних закладах)
Прямий зовнішній	Трудові ресурси, маркетингова політика, система управління туристичною діяльністю, зовнішня інфраструктура, якість навколишнього середовища, загальний імідж регіону

Для отримання достовірних результатів щодо оцінки туристично-рекреаційного потенціалу регіону / країни необхідно використовувати комплексні методи та брати до уваги ефективність використання потенціалу, який має територія і який впливає на загальну привабливість туристичної дестинації [7].

Наявність цих чинників обумовлює необхідність оцінки туристичної привабливості регіонів України з метою визначення перспективних напрямків розвитку туристичної сфери, що дасть змогу сформувати ефективну стратегію розвитку туризму в регіонах. При оцінці туристично-рекреаційного потенціалу необхідно враховувати весь комплекс внутрішніх і

зовнішніх чинників, які визначають пріоритети і перспективи розвитку туризму на даній території [75-76].

У табл. 1.3.2 наведені групи чинників для оцінювання потенціалу туристичної галузі регіону, які запропонував В. Герасименко, що має допомогти вирішувати завдання щодо підвищення ефективності використання та планування розвитку туристично-рекреаційного потенціалу.

Таблиця 1.3.2

Показники оцінки туристично-рекреаційного потенціалу за
В. Герасименко [56]

Компонента туристично-рекреаційного потенціалу	Показники оцінки
1	2
Природні ресурси	- потенціал природних ресурсів за окремими категоріями; - ступінь освоєння природних туристичних ресурсів; - рекреаційна місткість території; - норми припустимого рекреаційного навантаження на території; - стійкість природних комплексів до рекреаційного навантаження.
Історико-культурна спадщина	- насиченість території історико-культурними пам'ятками; - рівень значущості історико-культурних пам'яток; - кількість необхідного та достатнього часу для огляду цінностей історико-культурного туризму; - історична, культурна, інша цінність пам'яток; - сучасний стан та рівень збереженості історико-культурних ресурсів
Економічна	- забезпеченість території засобами розміщення для різних категорій туристів та рекреантів; - кількість місць у засобах розміщення; - коефіцієнт завантаження засобів розміщення; - прибуток із розрахунку на 1 місце у закладах розміщення; - кількість працівників означеної галузі; - середня площа засобів розміщення в розрахунку на 1 місце, м²; - кількість підприємств ресторанного господарства; - кількість посадочних місць у підприємствах ресторанного господарства в розрахунку на тисячу жителів регіону; - товарообіг підприємств ресторанного господарства.

Продовж. табл. 1.3.2

1	2
Інформація	- кількість засобів масової інформації в регіоні; - законодавча база щодо питань розвитку та використання засобів масової інформації; - рівень розвитку засобів масової інформації, інформаційних систем та технологій; - технологічні можливості використання інформаційних систем та технологій суб'єктами туристично-рекреаційної діяльності; - наявність спеціалізованих інформаційних продуктів для туристично-рекреаційної сфери.
Фінанси	- державні дотації у сферу туризму та рекреації; - кошти споживачів, сплачені за туристично-рекреаційні послуги; - кошти суб'єктів господарювання, спрямовані на розробку й впровадження нових технологій використання туристичних ресурсів; - фінансування заходів, спрямованих на підвищення рівня обслуговування туристів та якості послуг, що надаються.
Інвестиції	- обсяг внутрішніх та іноземних інвестицій у туристично-рекреаційну сферу; - обсяг реальних та портфельних інвестицій у туристично-рекреаційну сферу; - кількість укладених договорів з інвесторами; - кошти інвесторів, спрямовані на будівництво, реконструкцію й модернізацію туристично-рекреаційних підприємств; - кошти інвесторів, спрямовані на створення або розвиток підприємств туристично-рекреаційної інфраструктури; - кількість новоутворених підприємств завдяки інвестиційній діяльності.
Управління	- нормативно-правові акти, що регулюють діяльність туристично-рекреаційної сфери; - показники ефективності управлінської праці; - коефіцієнт оперативності роботи апарату управління; - надійність системи управління; - стабільність системи управління.
Соціальна	- кількість працівників туристично-рекреаційної сфери; - кількість навчальних закладів усіх видів, які здійснюють підготовку спеціалістів туристичного профілю; - ліцензійний обсяг навчальних закладів усіх видів для підготовки спеціалістів туристичного профілю.

У табл. 1.3.3 наведені групи чинників для оцінювання потенціалу туристичної галузі регіону, які запропонувала Ю. Юхновська.

Таблиця 1.3.3

Групи чинників для оцінювання потенціалу туристичної галузі регіону [89]

Група	Чинники
1	2
Історико-культурна спадщина	– Насиченість території історико-культурними пам'ятками; – рівень значущості історико-культурних пам'яток (світове, національне, державне надбання); – кількість необхідного та достатнього часу для огляду цінностей, що розраховується задля порівняння різних територій для розвитку історико-культурного туризму; – історична, культурна, інша цінність пам'яток; – сучасний стан та рівень збереженості історико-культурних ресурсів.
Природно-рекреаційні умови та ресурси	Рельєф, водні об'єкти, ландшафти та зонування територій, ґрунти, гідромінеральні ресурси, сільськогосподарські угіддя, корисні копалини, ліси, клімат та біоклімат тощо.
Інфраструктура	– Забезпеченість території засобами розміщення для різних категорій туристів та рекреантів; – кількість місць у засобах розміщення; – коефіцієнт завантаження засобів розміщення; – прибуток із розрахунку на 1 місце у закладах розміщення; – кількість працівників означеної галузі; – середня площа засобів розміщення в розрахунку на 1 місце, м²; – кількість підприємств ресторанного господарства; – кількість посадочних місць у підприємствах ресторанного господарства в розрахунку на тисячу жителів регіону; – товарообіг підприємств ресторанного господарства.
Інформація	– Законодавча база щодо питань розвитку та використання засобів масової інформації; – рівень розвитку засобів масової інформації, інформаційних систем та технологій; – технологічні можливості використання інформаційних систем та технологій суб'єктами туристично-рекреаційної діяльності; – наявність спеціалізованих інформаційних продуктів для туристично-рекреаційної сфери.
Фінанси	– Державні дотації у сферу туризму та рекреації; – кошти споживачів, сплачені за туристично-рекреаційні послуги; – кошти суб'єктів господарювання, спрямовані на розроблення та впровадження нових технологій використання туристичних ресурсів; – фінансування заходів, вжиття яких спрямоване на підвищення рівня обслуговування туристів та якості послуг, що надаються.

Продовж. табл. 1.3.3

1	2
Інвестиції	– Обсяг внутрішніх та іноземних інвестицій у туристично-рекреаційну сферу; – обсяг реальних та портфельних інвестицій у туристично-рекреаційну сферу; – кількість укладених договорів з інвесторами; – кошти інвесторів, спрямовані на будівництво, реконструкцію та модернізацію туристично-рекреаційних підприємств; – кошти інвесторів, спрямовані на створення або розвиток підприємств туристично- рекреаційної інфраструктури; – кількість новоутворених підприємств завдяки інвестиційній діяльності.
Управління	– Нормативно-правові акти, що регулюють діяльність туристично-рекреаційної сфери; – показники ефективності управлінської праці; – коефіцієнт оперативності роботи апарату управління; – надійність системи управління; – стабільність системи управління.
Соціальні умови	– Кількість працівників туристично-рекреаційної сфери; – кількість навчальних закладів усіх видів, які здійснюють підготовку спеціалістів туристичного профіля; – ліцензійний обсяг навчальних закладів усіх видів для підготовки спеціалістів туристичного профіля.
Кадрове забезпечення	– Ринок робочої сили, який забезпечує туристично-рекреаційні підприємства обслуговуючим персоналом; – експерти та консультанти з підбору кадрів; – навчальні заклади різних рівнів, які забезпечують підготовку спеціалістів для сфери туризму та рекреації; – навчальні заклади, які забезпечують підготовку спеціалістів економічного та юридичного профілів.
Екологічні умови	Рівень забрудненості повітряного басейну, водних об'єктів, забруднення ґрунтів, наявність електромагнітних хвиль, шум, радіаційне забруднення.
Архітектурно-естетичні умови	Наявність заповідників, пам'яток архітектури та містобудування, археології, історії, природи, культури.

Отже, на думку Ю. Юхновської зазначені чинники повною мірою створюють можливість описати та проаналізувати сучасний стан потенціалу туристичної галузі України та її регіонів. Дослідниця, зауважує, що оцінка окремих компонентів ресурсів у туристичному секторі не може бути

використана сама по собі, оскільки є суб'єктивною. Для отримання достовірних результатів щодо оцінки необхідно використовувати комплексні методики, які дають інтегральний результат за кількома показниками. Також, необхідно враховувати ефективність використання ресурсів, що впливає на загальну привабливість туристичної дестинації [89].

О. Яковчук під час оцінки туристичного потенціалу зосередив увагу на елементах туристичної інфраструктури: транспорті, закладах розміщення, санаторно-курортних закладах, комплексах відпочинку, закладах харчування, заклади роздрібної торгівлі, закладах культури та розваг, спортивні комплекси, елементах туристично-інформаційної інфраструктури. Ключова його ідея моделі оцінювання туристичного потенціалу території полягає у визначенні поля туристичного потенціалу, кожна точка якого буде мати певне фіксоване у даний момент часу значення, яке зможе підлягати математико-картографічному моделюванню. На думку дослідника, туристичний потенціал певної території будь-якого ієрархічного рівня і просторового охоплення можна розглядати як системну сукупність значень туристичного потенціалу – туристичних «фокус-точок», конкретних місць території, що підлягають оцінці.

«Методика визначення туристичного потенціалу певної «фокус-точки» складається з таких етапів:

- 1) визначення питомої ваги значень рекреаційних потреб;
- 2) визначення коефіцієнтів значимості туристичних ресурсів;
- 3) визначення коефіцієнтів значимості елементів туристичної інфраструктури;
- 4) визначення рівнів туристичного потенціалу».

Отримані результати необхідно аналізувати і порівнювати, зокрема в контексті «фокус-точок» в межах одного так і різних регіонів [92].

Г. Машіка узагальнюючи відомі підходи вважає, що оцінка туристичного потенціалу складається з кількох взаємопов'язаних етапів (табл. 1.3.2).

Таблиця 1.3.2

Етапи оцінки туристично-рекреаційного потенціалу.

Складено та доповнено автором на основі [44]

№ з/п	Етап	Зміст етапу оцінки
1	Формальне визначення мети оцінювання	Попередні дослідження, планування, розробку програм, моделей розвитку туризму, удосконалення системи індустрії туризму в регіоні, визначення інвестиційно привабливих регіонів, підготовку кадастру рекреаційних ресурсів, визначення ступеня придатності територій для туристичного використання тощо.
2	Встановлення меж того, що підлягає оцінці	Геосистеми часто є предметом оцінки в географічних дослідженнях на регіональному рівні. Однією з головних проблем на цьому етапі є обґрунтований поділ території на окремі експлуатаційні територіальні одиниці – одиниці, виділені з урахуванням мети дослідження та особливостей досліджуваної геосистеми.
3	Вибір суб'єкта оцінки, з позиції якого буде здійснюватися оцінка об'єкта.	Суб'єкти оцінки – регіони, організатори туристично-рекреаційної діяльності, види або типи туристично-рекреаційної діяльності
4	Визначення показників необхідних для оцінки об'єкта	Перелік обраних індикаторів (фактори та умови), які є визначальними для його порівняльної характеристики зазвичай складається на основі аналізу проблеми, що вирішується та неофіційних оцінок дослідника.
5	Збір інформації, необхідної для оцінки туристичного потенціалу на території	Офіційна та неофіційна. Гострою проблемою в сфері управління потенціалом в туристичній сфері є інформаційний дефіцит.
6	Приведення показників оцінки до однієї системи вимірювання.	Використовуються шкали оцінок, нормалізація, ранжування тощо.
7	Визначення способу «згортання» показників оцінки	Часткові та (або) інтегральні показники з подальшим отриманням на їх основі результатів оцінки
8	Перевірка та коригування результатів оцінювання (за необхідності)	Підтвердження актуальності результатів дослідження, коригування і доопрацювання цих результатів, остаточна реалізація результатів дослідження, які сприятимуть вирішенню конкретних практичних завдань
9	Інтерпретація результатів оцінки	Аналіз закономірностей, тенденцій і кореляцій даних з метою отримання достовірних результатів, з метою формулювання висновків

«Оцінка туристично-рекреаційного потенціалу території вимагає системи показників, що характеризують його складові компоненти. Так, до показників оцінки ресурсної компоненти туристично-рекреаційного потенціалу, на думку Н. Моїсєєвої, до них можна віднести:

- 1) потенціал природних ресурсів за окремими категоріями;
- 2) ступінь освоєння природних туристичних ресурсів;
- 3) рекреаційна місткість території;
- 4) норми припустимого рекреаційного навантаження на території;
- 5) стійкість природних комплексів до рекреаційного навантаження;
- 6) насиченість території історико-культурними пам'ятками;
- 7) рівень значущості історико-культурних пам'яток;
- 8) кількість необхідного та достатнього часу для огляду цінностей;
- 9) історична, культурна, інша цінність пам'яток;
- 10) сучасний стан та рівень збереженості історико-культурних ресурсів» [48].

Вибір методу дослідження туристичного потенціалу багато в чому залежить від етапу та об'єкта моніторингу. Залежно від етапу оцінки розрізняють попередню оцінку можливостей туристичної придатності ресурсів, їх сукупності, чи остаточну оцінку можливостей їх використання ресурсу для формування певного туристичного продукту [81] .

Отже, оцінка туристично-рекреаційного потенціалу регіону є інструментом управління та моніторингу економічних, соціальних, екологічних наслідків розвитку туризму, як позитивних так і негативних.

У наступному розділі нами буду досліджено сучасний стан та перспективи розвитку туристично-рекреаційного потенціалу Кіровоградської області.

РОЗДІЛ 2. СУЧАСНИЙ СТАН ТА НАПРЯМИ ВИКОРИСТАННЯ ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ КІРОВОГРАДСЬКОЇ ОБЛАСТІ

2.1 Аналіз туристично-рекреаційних ресурсів Кіровоградської області

«Туристично-рекреаційні ресурси – це природні речовини та об’єкти, антропогенні явища та об’єкти, які володіють сприятливими властивостями, атракціями та характеристиками, мають споживчу вартість і служать чи можуть служити матеріальною основою для організації лікування, оздоровлення, відпочинку, туризму та розвитку людей у певний час та за допомогою існуючих технологій і матеріальних можливостей» [87].

Кіровоградська область як адміністративно-територіальна одиниця в складі України утворилася 10 січня 1939 р. 14 липня 2016 р. адміністративний центр області місто Кіровоград перейменовано на Кропивницький на честь українського письменника і драматурга Марка Кропивницького [9].

Кіровоградська область розташована в центральній частині України, в місці злиття р. Дніпро та р. Південний Буг на півдні Придніпровської височини. Більша частина території області розташована на правому березі р. Дніпро, лише смт Власівка розташоване на лівому березі [22].

Унікальність і різноманітність природних умов області пов’язані з її розташуванням на межі лісостепової та передгірної зон. Поверхня регіону в основному складається з плато або піднесеної горбистої рівнини, пересіченої густою мережею річкових долин, ярів і ущелин.

«Клімат Кіровоградської області помірно континентальний, недостатньо вологий, з чітко вираженими порами року. Середньорічна кількість опадів 499-582 мм. Річна кількість опадів у районі Скала становить

515,7 мм. Найбільше опадів випало у липні – 102,4 мм, найменше – у жовтні – 21,4 мм. Лісостепова частина області зазнає впливу вологих повітряних мас з Атлантичного океану, а степова перебуває під впливом континентальних повітряних мас зі сходу. Вся територія області перебуває під дією західного перенесення повітряних мас помірних широт» [22].

Територія області сприятлива для організації сезонних (з травня по вересень) рекреаційних заходів для лікування захворювань органів дихання та кровообігу, що створює умови для кліматичного курорту.

Бальнеологічні рекреаційні ресурси області представлені родовищами мінеральних вод у містах Знам'янка, Олександрія та Новоукраїнка. На Кіровоградщині і працює єдиний бальнеологічний курорт місцевого значення в місті Знам'янка на базі радонових мінеральних вод [32].

Водні ресурси регіону представлені річками, водосховищами, ставками та підземними водами. Через Кіровоградську область протікає 1599 великих, середніх і малих річок протяжністю 7233,6 км, на яких побудовано 2996 дамб і 57 водосховищ [22].

На території Кіровоградської області розташовано 39 об'єктів природно-заповідного фонду, серед яких пам'ятка природи «Чорний ліс», Онуфріївський парк, хутір «Надія» та дендрологічний парк «Веселі Боковеньки», заснований у 1893 р. як ландшафтний парк (с. Веселі Боковеньки, Гурівська громада, Кропивницький район) любителем і великим знавцем паркової справи М. Давидовим. Основною композиційною віссю є річка Боковенька та балка Скотувата, на яких побудована система мальовничих ставків. Створено 5 основних пейзажів, кожен з яких відтворює природний ландшафт певної географічної зони. Колекція парку налічує близько 1000 видів і форм дерев і чагарників. По всьому парку встановлені скульптури, є альтанки, місце для риболовлі, міст через річку [30].

Варто також виокремити наступні природно-заповідні об'єкти області, які користуються популярністю серед туристів.

Ландшафтний заказник загальнодержавного значення «Монастирище»

(с. Завтурове, Устинівська громада, Кропивницький район) площею 15,3 га. Він розташований на півдні Кіровоградської області, в місці, де р. Інгул протікає крізь гранітні плити і утворює стрімку ущелину з великою скелею в центрі. Вона розділяє русло річки на дві частини. Скеля висотою 13 м. має прямокутну форму і витягнута довгою віссю вздовж русла річки. За легендою, кріпачку, яка не хотіла вийти заміж за нелюба, поселив у маленькій халупі, схожій на монастир, звідси й назва Монастирище [30].

Ландшафтний заказник «Велика та Мала Скелі» (с. Протопопівка Приютівської територіальної громади Олександрійського району) має два водних дива: «срібне» та «радонове» озера. З 1936 р. на їх місці діяв кар'єр з видобутку каменю. Після чергового вибуху вода рясно просочилася і заповнила нього за 10 хвилин. Це був залишок джерела юрського періоду, а хімічний аналіз показав, що це лікувальна йодобромиста [30].

Гідрологічна пам'ятка природи «Каскади» (с. Злинка, Злинська громада, Новоукраїнський район) – урочище площею 2,5 га розташована в долині правої притоки р. Плетений Ташлик та р. Буки. Дана територія є прикладом рівнинних східноєвропейських ландшафтів з долинами річок у лісостеповій смузі. Особливістю урочища є каскад природних низинних водоспадів висотою до 7 м. Ці водоспади є поодиноким явищем у низинній частині України та Придніпровської височини. Нижче каскаду поверхня складається з брил нижньопротерозойських мігматів та гранітів. Це каміння є частинками Українського щита, найдавнішої тектонічної структури, яка утворився 2 млрд років тому. Наукова гіпотеза припускає, що ці брили в I тис. до н.е. мали відношення до скіфів, про що свідчать відповідні знаки знайдені тут у затоплених печерах про існування на цьому місці скіфського святилища [30].

Приютівський парк – парк європейського рівня в с. Приютівка Олександрійського району – оазис на березі р. Інгулець. Тут є прогулянкові доріжки, лавочки з ліхтариками, різнокольорові квіти та зелені зони. Все для відпочинку, розслаблення чи просто довгих розмов. Можна влаштувати

пікнік або посидіти за столиками. Є два пірси та доступ до пляжу з чудовими краєвидами [30].

«Потенційними природними рекреаційними територіями можуть бути об'єкти природно-заповідного фонду області. У планах природоохоронців Кіровоградської області (і України загалом) – створення першого в області Дмитрівсько-Чорноліського національного природного парку, в якому буде представлено комплекс широколистяних дерев, якого немає в жодному національному парку України. Завершується проектування національного природного парку «Кременчуцькі плавні» на території Світловодського району. Ці парки можуть стати об'єктами активного туризму на території області» [32].

«У Кіровоградській області мережа закладів культури налічує 1223 заклади, з них:

568 бібліотек (у т.ч. 463 у сільській місцевості);

572 заклади культури клубного типу (у т.ч. 523 у сільській місцевості);

29 музеїв (у т.ч. 3 у сільській місцевості);

46 початкових спеціалізованих мистецьких навчальних закладів (у т.ч. 8 у сільській місцевості);

2 вищі мистецькі навчальні заклади I-II рівнів акредитації;

2 обласні театри; обласна філармонія;

1 Палац урочистих подій;

2 мистецькі колективи» [79].

Кіровоградська область є унікальним за своїм історико-культурним середовищем регіоном, який має всі умови для стабільного розвитку туристично-рекреаційної сфери. Територія області є історично сформованим осередком української національної культури та мистецтва, який став колискою першого професійного українського театру, засновниками якого були зірки сцени М. Кропивницький та І. Тобілевич (І. Карпенко-Карий), творчість яких традиції засвоювалися і розвивалися в театральному мистецтві – Кіровоградський академічний обласний український музично-

драматичний театр імені М. Л. Кропивницького. В області понад 1200 закладів культури і мистецтва, серед яких бібліотеки, заклади культури клубного типу, музеї, театральні заклади, вищі навчальні заклади I-II рівня акредитації, спеціалізовані базові заклади мистецької освіти, обласний центр народної творчості [80].

Музей-заповідник І. К. Тобілевича (Карпенка-Карого) «Хутір Надія» (с. Миколаївка Соколівської територіальної громади Кропивницького району) засновано на території садиби видатного драматурга і театального діяча кінця XIX – початку XX ст. Івана Карпенко-Карого. Маєток побудований батьком письменника був названий на честь його дружини Надії Тарковської. З тих часів зберіглася «батькова хата» та криниця. Тут письменник написав 11 п'єс, які увійшли до фонду вітчизняної класичної драматургії, зокрема – «Сто тисяч», «Хазяїн». До складу музею входять: садиба, меморіальний будинок, літературно-меморіальний музей, парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва «Хутір Надія» та ставок. Сьогодні тут постійно проводяться традиційні театральні фестивалі «Вересневі самоцвіти» [30].

На території області розташована Свято-Хрестовоздвиженська церква-усипальниця родини Раєвських (с. Розумівка, Олександрівська територіальна громада, Кропивницький район). Свою популярність село набуло завдяки садибі героя війни з французами 1812 р. М. Раєвського, могила якого знаходиться у Хрестовоздвиженській церкві. Згадана церква вважається однією з найвидатніших пам'яток архітектури класицизму першої половини XIX ст. Парадний вхід прикрашають колони, що нагадує церкву грецькі культові споруди. Спочатку церква була усипальницею родини Раєвських, про що свідчить склеп із похованнями. Хто похований у склепі поруч із Раєвським, невідомо [30].

«Особливе місце серед музеїв області посідає музей ракетних військ стратегічного призначення поблизу сел. Побузьке Голованівського району. В останні роки його відвідують тисячі туристів щорічно, серед них багато іноземців. Музей включено до багатьох туристських маршрутів, що

прокладені територією України. Унікальність музею полягає в тому, що це один з трьох у світі музей такого роду» [32].

Зкладами культури і мистецтв обласного значення є також: Кіровоградський академічний обласний театр ляльок, Кіровоградська обласна філармонія, Кіровоградський обласний художній музей, Кіровоградська обласна універсальна наукова бібліотека ім. Д. І. Чижевського, Кіровоградський обласний краєзнавчий музей, інші.

«До сфери управлінської компетенції відділу культури та туризму Кіровоградської міської ради входить мережа закладів культури міста Кіровограда, а саме: Кіровоградська міська централізована бібліотечна система (20 бібліотек-філій); Кіровоградський літературно-меморіальний музей І. К. Карпенка-Карого; Кіровоградський художньо-меморіальний музей О.О. Осмьоркіна; Кіровоградський музично-меморіальний музей К. Шимановського; Будинок культури Масляниківки; Кіровоградська музична школа № 1 ім. Г. Г. Нейгауза; Комунальний заклад «Кіровоградська музична школа № 2 ім. Ю .С. Мейтуса»; Кіровоградська музична школа № 3; Кіровоградська музична школа № 4; Кіровоградська дитяча школа мистецтв; Кіровоградська дитяча художня школа ім. О. О. Осмьоркіна; Кіровоградський міський професійний духовий оркестр; Кіровоградський муніципальний камерний хор» [46].

Наразі великою популярністю в області користується Дендропарк м. Кропивницький – приватний комерційний парк відпочинку з атракціонами та зеленою зоною, парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва місцевого значення в Україні. Парк активно розвивається, так у 2001 р. на місці парк ім. 50-річчя Жовтня почалось відродження паркової зони; у 2006 р. до нього привезли перші 10 атракціонів, зараз їх понад 40 трьох категорій: дитячі, сімейні та екстремальні; 2007 р. тут побудовано стаціонарну крыту сцену для розважальних програм; 2022 р. було відкрито Аквадендропарк з басейнами для дорослих та дітей. Цього ж року в грудні вперше запрацювала ковзанка просто неба. Окрасою, яка приваблює сюди туристів є фестиваль тюльпанів,

коли навесні у дендропарку квітне понад 2 млн. тюльпанів [9].

«В області забезпечено діяльність 3126 клубних формувань, 672 любительських об'єднань (клубів) за інтересами, 2435 аматорських колективів, функціонування 24 осередків творчого об'єднання майстрів народної творчості «Дивосвіт», які об'єднують 1800 народних майстрів».

«Станом на 01 січня 2019 р. основний фонд музеїв-юридичних осіб області склав понад 215,4 тис. од. (у 2014 р. – 195,4 тис. од.). На території Кіровоградської області перебуває 5624 пам'ятки та об'єктів культурної спадщини (з них 24 – національного значення), а саме: 2574 – пам'ятки та об'єкти археології; 2161 – пам'ятка та об'єкта історії; 27 – пам'яток монументального мистецтва; 857 – пам'яток і об'єктів архітектури та містобудування; 5 – пам'яток садово-паркового мистецтва та заповідники» [79].

В області діє 210 екскурсійно-туристичних маршрутів та стежок культурно-пізнавального, спортивно-оздоровчого, етнографічного (фестивального, подієвого) та інших видів туризму.

Відпочинок в екологічно чистих умовах набуває все більшої популярності в області. У 17 районах області розташовано 45 сільських «зелених» туристичних об'єктів, які пропонують комфортний спосіб життя, сімейний відпочинок, традиційну національну кухню, екологічно чисті продукти харчування та цікаве дозвілля. Для покращення якості послуг у сфері сільського «зеленого» туризму було підтверджено 9 сільських об'єктів відповідно до системи категоризації сільської бази розміщення «Українська гостинна садиба» [79].

Мережа зелених садиб на території Кіровоградської області розвинена недостатньо. Опитування їх власників [55] показало, що перешкодою для їх легалізації є в основному недоопрацьоване законодавство про сільський туризм та страх перед податковим тягарем. Тому, переважна частина цих туристичних об'єктів регіону веде свій бізнес нелегально. Крім того, багатьом бажаючим працювати у сфері сільського туризму заважає

відсутність відповідних професійних знань та вміння організовувати бізнес.

Розвиток сільського туризму в області частково координується управлінням культури і туризму облдержадміністрації та громадською організацією «Кіровоградський обласний осередок Співки сприяння розвитку сільського зеленого туризму в Україні». Основними напрямками роботи Співки є допомога населенню у створенні садиб, правова підтримка та консультування, проведення семінарів та навчання власників садиб та спеціалістів у цій сфері, реклама та популяризація сільського зеленого туризму у регіоні [54].

«Мережа санаторно-курортних та оздоровчих закладів області налічувала у 2018 р. 3 санаторії, 13 баз та інші заклади відпочинку та бальнеологічну лікарню (1145 ліжок у місяць максимального розгортання). Влітку 2018 р. функціонувало 489 дитячих закладів оздоровлення та відпочинку, у яких оздоровились 42 тис. дітей (46% у загальній кількості дітей 7–16 років)» [79].

Дослідниками на Кіровоградщині виявлено 45 найпривабливіших туристично-рекреаційних об'єктів, проаналізовано інтелектуальний потенціал та складена легенда до картосхеми з геопросторовим їх розміщенням. На картосхемі всі об'єкти позначені порядковими номерами, які ідентичні номерам в легенді Додаток А (рис. 2.1.1).

Як свідчать дані рис. 2.1.1 в області широко представлена культурно-історична спадщина України у вигляді меморіальних місць видатних діячів, акторів та письменників, які мали відношення до краю, сакральної та фортифікаційної архітектури, музеїв.

Державне агентство розвитку туризму України оновило карту «туристичних магнітів» (туристично привабливих місць) України. До них відносять: палаци й інші фортифікаційні споруди; заповідники й національно-природні парки; музеї; природні об'єкти; релігійні об'єкти; культурно-туристичні об'єкти.

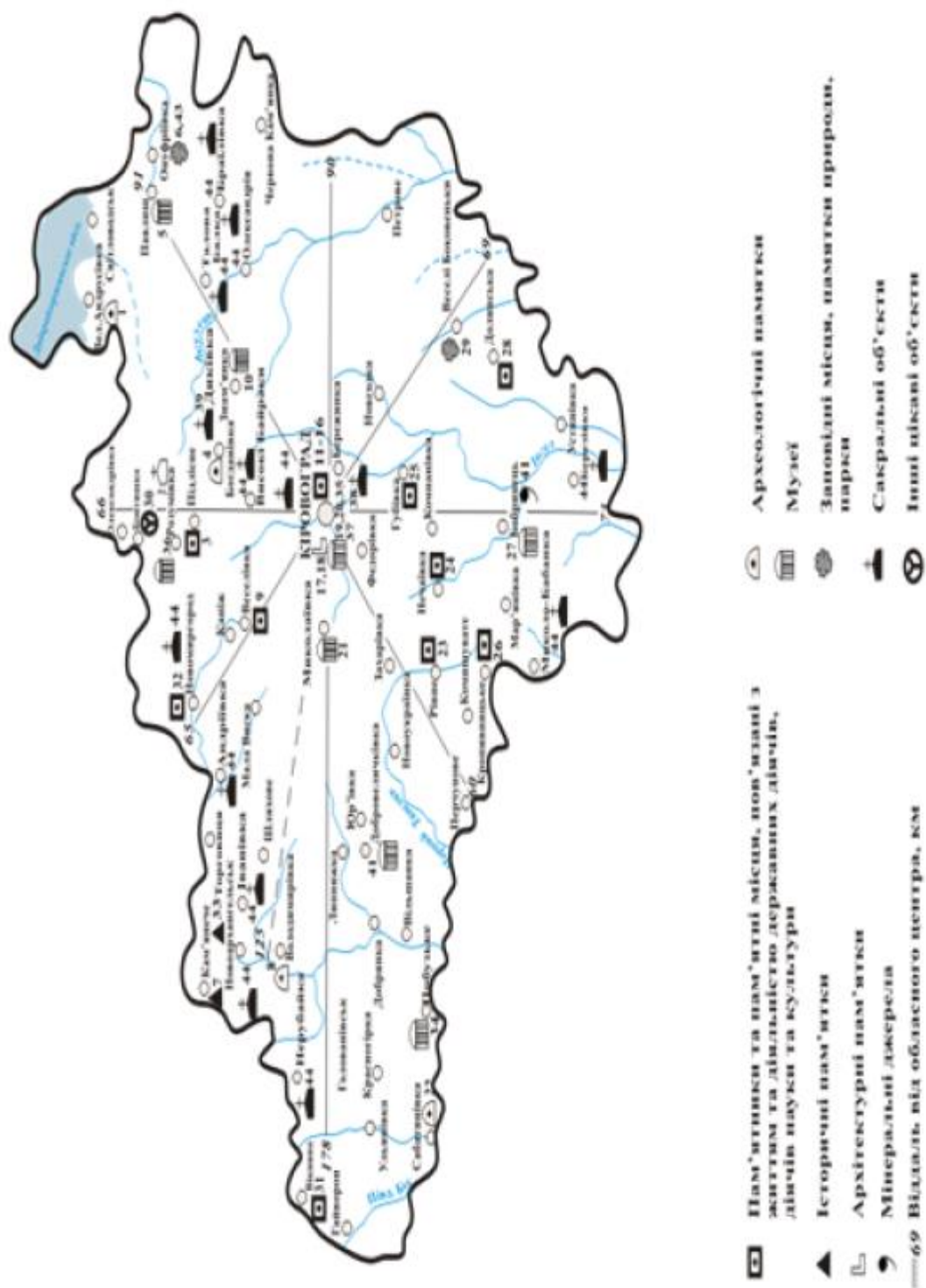

Рис. 2.1.1 Геопросторове розміщення туристичних ресурсів Кіровоградщини [11]

До розширеного списку увійшли 170 місць з 25 регіонів України. Вісім з них – у Кіровоградській області (рис. 2.1.2).

КІРОВОГРАДСЬКА ОБЛАСТЬ

Область у центральній частині України, у межах Дніпра та Південного Бугу, на півдні Придніпровської височини. Практично вся територія області (за винятком смт Власівка) розташована на правому березі Дніпра. На півночі межує з Черкаською, на північному сході з Полтавською, на сході та південному сході з Дніпропетровською, на півдні з Миколаївською та Одеською, на заході з Вінницькою областями. Край козацької слави і всесвітньо відомих театральних корифеїв, край незорих ланів і невичерпних надр, край, де виплавляється нікель і видобувається уран, де виробляється олія і будуються сучасні сільськогосподарські машини.

- 1 Заповідник-музей І. К. Тобілевича (Карпенка-Карого) «Хутір Надія»
- 2 Музей ракетних військ стратегічного призначення
- 3 Театр корифеїв
- 4 Озеро Берестувате (Чорне)
- 5 Урочище «Каскади»
- 6 Геометричний центр України
- 7 Етнолабораторія «Баба Єлька»
- 8 Комплекс об'єктів Світловодщини (Кременчуцька ГЕС, Яхт клуб «Кристал», Блакитне озеро)

Рис. 2.1.2 Карта туристичних «магнітів» Кіровоградської області [50]

Як свідчать дані рис. 2.1.2 у Кіровоградській області туристичними «магнітами» є:

- 1) заповідник-музей І. К. Тобілевича (Карпенка-Карого) «Хутір Надія»;
- 2) музей ракетних військ стратегічного призначення;
- 3) театр корифеїв;
- 4) озеро Берестувате (Чорне);
- 5) урочище «Каскади»;
- 6) один з двох геометричних центрів України (різні методики обчислення);
- 7) етнолабораторія «Баба Єлька»;
- 8) комплекс об'єктів Світловодщини (Кременчуцька ГЕС, яхт-клуб «Кристал», Блакитне озеро) [50].

У наступному підрозділі нами буде досліджено стан та перспективи туристичної діяльності у Кіровоградській області.

2.2 Дослідження стану та перспектив розвитку туристичної діяльності у Кіровоградській області

Згідно даних Державної служби статистики у 2020 р. у Кіровоградській області функціонувало 13 турагентів – юридичних осіб та 44 турагенти – фізичних осіб-підприємців, що на 1 та 10 відповідно менше ніж у 2019 р. та на 3 турагенти – фізичних осіб-підприємців більше ніж у 2018 р.

У табл. 2.2.1 наведено показники кількості туристів, обслугованих туроператорами та турагентами, за видами туризму у Кіровоградській обл. за 2000-2020 рр.

Таблиця 2.2.1

Показники кількості туристів, обслугованих туроператорами та турагентами, за видами туризму у Кіровоградській обл. за 2000-2020 рр. [14]

Роки	Кількість туристів, обслугованих туроператорами та турагентами, усього*	У тому числі		
		В'їзні (іноземні) туристи	виїзні туристи	внутрішні туристи
1	2	3	4	5
2000	36872	1064	1681	34127
2001	33039	640	1710	30689
2002	47460	1382	11042	35036
2003	48295	1221	7085	39989
2004	35258	895	4893	29470
2005	36170	579	7887	27704
2006	33014	594	5154	27266
2007	37544	784	7595	29165
2008	42953	644	9065	33244
2009	20891	541	4308	16042
2010	19224	535	5201	13488
2011	27012	358	6474	20180
2012	21044	346	5452	15246
2013	15031	217	6729	8085
2014	8484	3	5212	3269
2015	7830	–	3771	4059
2016	8854	–	5441	3413

Продовж. табл. 2.2.1

1	2	3	4	5
2017	8436	—	6950	1486
2018	11556	—	10276	1280
2019	18561	—	16213	2348
2020	7774	—	6841	933
Відхилення 2020/2018 р.: - абсолютне, (±)	-3782	—	-3435	-347
- відносне, %	-32,7	—	-33,4	-27,1
Відхилення 2020/2019 р.: - абсолютне, (±)	-10790	—	-9372	-1415
- відносне, %	-58,1	—	-57,8	-60,3

*Юридичними особами та фізичними особами-підприємцями.

У 2000-2010 рр. – за даними управління культури і туризму обласної державної адміністрації, починаючи з 2011 р. – за даними форми державного статистичного спостереження № 1-туризм (річна) «Звіт про туристичну діяльність».

Як свідчать дані табл. 2.2.1 в області туроператорами та турагентами, за видами туризму у 2020 р. було обслугована 7774 туристи, що на 3782 особи (32,7%) менше ніж у 2018 р., та на 10790 осіб (58,1 %) менше ніж у 2019 р. За 2014-2020 рр. в області не було зафіксовано в'їзних туристів. Кількість виїзних туристів у 2020 р. обслуговуваних в області становила 6841 турист, що на 3435 осіб (33,4%) менше ніж у 2018 р. та на 9372 осіб (57,8 %) менше ніж у 2019 р. Кількість внутрішніх туристів у 2020 р. обслуговуваних в області становила 933 туристи, що на 347 осіб (27,1%) менше ніж у 2018 р. та на 1415 осіб (60,3 %) менше ніж у 2019 р.

У табл. 2.2.2 наведено показники розподілу внутрішніх туристів, обслугованих туроператорами та турагентами за метою поїздки у Кіровоградській обл., 2018-2020 рр.

Таблиця 2.2.2

Показники розподілу внутрішніх туристів, обслугованих
туроператорами та турагентами за метою поїздки у Кіровоградській обл.,
2018-2020 рр. [19]

Роки	Кількість туристів, усього	У тому числі за метою поїздки					
		службова, ділова, навчання	дозвілля, відпочинок	лікування	спортивний туризм	спеціалізований туризм	інші
Фізичні особи-підприємці							
2018	8523	69	8436	18	—	—	—
2019	14226	4	14216	6	—	—	—
2020	5837	—	5835	2	—	—	—
Юридичні особи							
2018	—	—	—	—	—	—	—
2019	4335	—	4248	87	—	—	—
2020	1937	—	1924	13	—	—	—

Як свідчать дані табл. 2.2.2 переважна більшість туристів, які відвідали область у 2018-2020 рр. була з метою дозвілля та відпочинку, що обумовлено відповідними туристично-рекреаційними ресурсами регіону.

«Колективні засоби розміщування – засоби розміщування, в яких надають місце для ночівлі в кімнаті чи іншому приміщенні, із загальною кількістю місць 10 або більше. До колективних засобів розміщування належать готелі та аналогічні засоби розміщування (готелі, мотелі), засоби розміщування на період відпустки та іншого тимчасового проживання (хостели, будинки відпочинку, пансіонати відпочинку, бази відпочинку, туристські бази, гірські притулки), кемпінги та стоянки для житлових автофургонів і причепів та інші засоби розміщування (гуртожитки для приїжджих, інші місця для тимчасового розміщування)» [14].

У табл. 2.2.3 наведено показники кількості та діяльності колективних засобів розміщування у Кіровоградській обл. за 2011-2020 рр. (юридичні особи, відокремлені підрозділи юридичних осіб).

Таблиця 2.2.3

Показники кількості та діяльності колективних засобів розміщування у
Кіровоградській обл. за 2011-2020 рр. (юридичні особи, відокремлені
підрозділи юридичних осіб) [14]

Роки*	Кількість колективних засобів розміщування, од.	Кількість місць у колективних засобах розміщування, од.	Кількість осіб, що перебували у колективних засобах розміщування
2011	61	3770	62124
2012	73	3634	58147
2013	74	3799	66909
2014	77	3816	63254
2015	67	3313	62643
2016	52	3199	64522
2017	46	2732	58553
2018	30	2114	43697
2019	37	2377	52831
2020	20	1223	19266
Відхилення 2020/2018 р.: - абсолютне, (±)	-10	-891	-24431
- відносне, %	-33,3	-42,1	-55,9
Відхилення 2020/2019 р.: - абсолютне, (±)	-17	-1154	-33565
- відносне, %	-46,0	-48,5	-63,3

*У 2011-2017 рр. інформація за даними юридичних осіб, відокремлених підрозділів юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців, починаючи з 2018 року – за даними юридичних осіб та відокремлених підрозділів юридичних осіб.

Як свідчать дані табл. 2.2.3 у 2020 р. в області було зафіксовано 20 од. колективних засобів розміщування, що на 10 од. (33,3%) менше ніж у 2018 р., та на 17 од. (46,0 %) менше ніж у 2019 р. Відповідно кількість місць у колективних засобах розміщування у 2020 р. склало 1223 од., що на 891 од. (41,1%) менше ніж у 2018 р., та на 1154 од. (48,5 %) менше ніж у 2019 р. Кількість осіб, що перебували у колективних засобах розміщування у 2020 р.

склало 19266 осіб, що на 24431 особи (55,9 %) менше ніж у 2018 р., та на 33565 осіб (63,3 %) менше ніж у 2019 р.

Готельне господарство Кіровоградщини є малорозвинутим. У 2018 р. послуги розміщення на території області надавали 52 заклади тимчасового розміщення з них: готелі – 50, мотелі – 1 та 1 пансіонат [79].

Серед готелів та баз відпочинку області варто виділити наступні.

Парк-готель «Скіфія» (вул. Озерна, 1, с. Захарівка Новоукраїнський район) розташований на березі р. Чорний Ташлик. Відпочинок в заповідній зоні, яка включає також два готелі «Парковий» та г «Сонячний вітер». Номери різних категорій: Люкс, Каюта, Екохаус і Вілла. Парк-готель має власний ресторан «Сазан», розташований на узбережжі з панорамним видом на о. Ташлик і бар на пляжі «Папай». На території готелю є зона барбекю та пішохідний парк. У готелі «Сонячний вітер» є дитячий майданчик. З номерів першої лінії обох готелів відкривається прекрасний вид на озеро. Парк-готель «Скіфія» пропонує широкий вибір розваг для любителів активного відпочинку та риболовлі, розваги на байдарках, катамаранах та прогулянкових човнах [30].

Готель «Маєток Country club» (вул. Декабристів, 4б, смт Петрово, Олександрійський район) – це відреставрований старовинний особняк в стилі еклектики, розташований на лівому березі р. Інгулець. Готельний комплекс включає в себе ресторан, літній ресторан-бунгало, літній бунгало і винний льох, відкритий басейн, зоопарк і фруктовий сад [30].

Туристично-розважальний комплекс «Хутір «Козацька долина» (с. Карпівка, Новоукраїнський район). До послуг гостей ресторан, сад, тераса та безкоштовний Wi-Fi. Гостьові будинки оформлені в українському народному стилі. Будинок-музей розташований біля ставка та штучно висадженого соснового лісу, поруч із фермерським двором, де можна побачити декілька видів птахів, також вольєр для кабанів. На території відновлено ставок, де споруджено будиночки для зимівлі птахів, а на іншому ставку – облаштовані місця для відпочинку. На території комплексу

облаштовано зоопарк та стайня для «справжніх козаків [30].

База відпочинку «Хвиля» (вул. Заводська, 4л, м. Світловодськ) розташована в мальовничій та екологічній зоні. База має сучасні номери, центр дозвілля, ресторан та конференц-зал. Активний відпочинок комплексу представлений: спортивними майданчиками, велопрогулянками, рибаловля, катання на катамаранах і човнах, басейни для дорослих та альтанки з видом на Кременчуцьке водосховище [30].

У табл. 2.2.4 наведено показники кількості та діяльності дитячих закладів оздоровлення та відпочинку, які працювали влітку у Кіровоградській обл. за 2000-2019 рр.

Таблиця 2.2.4

Показники кількості та діяльності дитячих закладів оздоровлення та відпочинку, які працювали влітку у Кіровоградській обл. за 2000-2019 рр.

[14]

Роки	Кількість закладів, од		У них місць, од		Кількість дітей, які перебували у закладах, осіб	
	усього	у тому числі заклади оздоровлення ¹	усього	у тому числі у закладах оздоровлення ¹	усього	у тому числі у закладах оздоровлення ¹
1	2	3	4	5	6	7
2000	311	17	3271	3271	24511	8106
2001	377	13	2750	2750	31407	8302
2002	395	15	3140	3140	33731	9660
2003	483	12	2805	2805	37747	9372
2004	550	12	2611	2611	54134	9421
2005	511	12	2807	2626	39978	8433
2006	558	12	3742	2679	45936	8667
2007	537	10	3297	2509	45171	8125
2008	566	10	3287	2509	44607	7361
2009	541	8	2082	1711	38897	5248
2010	551	7	2328	1800	37860	4247
2011	588	8	2148	2098	45583	4543
2012	560	7	1810	1810	54854	4442
2013	554	7	1825	1825	58354	4823
2014 ¹	542	7	1825	1825	52014	5186
2015 ¹	533	6	1500	1500	37640	3493

Продовж. табл. 2.2.4

1	2	3	4	5	6	7
2016 ¹	531	6	1500	1500	40169	3586
2017 ¹	522	6	1500	1500	42245	3696
2018 ¹	489	5	1340	1340	41913	3448
2019 ¹	471	6	1468	1468	40996	3633
Відхилення 2019/2017 р.: - абсолютне, (±)	-51	0,0	-32	-32	-1249	-63
- відносне, %	-9,8	0,0	-2,1	-2,1	-3,0	-1,7
Відхилення 2019/2018 р.: - абсолютне, (±)	-18	1	128	128	-917	185
- відносне, %	-3,7	16,7	9,6	9,6	-2,2	5,4

¹ У 2000-2009 рр. – позаміські оздоровчі табори та табори санаторного типу.

Як свідчать дані табл. 2.2.4 за досліджуваний період найбільша кількість дитячих закладів оздоровлення та відпочинку, які працювали влітку була зафіксована у 2011 р. – 588 закладів, а найменша 311 закладів у 2000 р. У 2019 р. кількість закладів дитячих закладів оздоровлення та відпочинку становила 471 од., що на 51 од. (9,8%) менше ніж у 2017 р. та на 18 од. (16,7 %) менше ніж у 2018 р. Кількість місць закладів у 2019 р. становила 1468 од., що на 32 од. (2,1%) менше ніж у 2017 р., та на 128 од. (9,6 %) більше ніж у 2018 р. Кількість дітей, які перебували у закладах у 2019 р. становила 40996 осіб, що на 1249 осіб (3,0 %) менше ніж у 2017 р. та на 917 осіб (2,2 %) менше ніж у 2018 р.

Для аналізу стану, можливостей та перспектив використання рекреаційно-туристських ресурсів Кіровоградської області дослідниками був застосований метод SWOT-аналізу для оцінки потенційних внутрішніх переваг та недоліків, визначення потенційних зовнішніх можливостей та загроз (табл. 2.2.5).

Таблиця 2.2.5

SWOT-аналіз рекреаційно-туристських можливостей Кіровоградської області [33]

Потенційні внутрішні переваги	Потенційні внутрішні недоліки
1	2
– сприятливе географічне положення в центрі країни; – розвиток мережі природно-заповідних територій, стабільна сприятлива екологічна ситуація; – сприятливі кліматичні умови для лікування захворюваності органів дихання та системи кровообігу; – наявність потенційно вільних територій для розвитку рекреації; – наявність радонових мінеральних вод; – наявність унікальних орографічних рекреаційних ресурсів; – наявність унікальних археологічних пам'яток національного та міжнародного значення; – наявність унікального музею ракетних військ стратегічного призначення; – наявність туристсько-спортивних ресурсів для розвитку водного, велосипедного, пішохідного, вітрильного туризму, скелелазіння	– гранично високий рівень антропогенного освоєння території області; – загострення проблеми малих річок області, малозабезпеченість водними ресурсами; – наявність кар'єрів, вуглерозрізів, що не розробляються, відвалів гірничих порід з вмістом урану; – забруднення поверхневих і підземних вод, цвітіння води у водосховищах; – ерозійні процеси, руйнування берегів Кременчуцького водосховища; – високий техногенний вплив на ліси області, надмірне вирубування лісів; – недостатньо розвинена транспортна інфраструктура області; – недостатньо розвинена матеріально-технічна база системи туризму області; – відсутність підготовки кваліфікованих туристських кадрів у ЗВО області; – відсутність туристського брендингу території області
Потенційні зовнішні можливості	Потенційні зовнішні загрози
– створення регіональних ландшафтних парків з перспективою створення національного природного парку; – потенційні можливості створення бальнеологічного курорту на радонових водах міжнародного рівня; – розвиток туризму в розрізі позиції «Кіровоградщина – центр України»; – потенційна наявність трудових ресурсів та кваліфікованих кадрів для рекреаційної галузі;	– складна суспільно-політична та економічна ситуація в країні; – майже повна відсутність державної та громадської підтримки активної туристської діяльності; – недосконалість, а, в окремих випадках, і відсутність сучасної нормативно-правової, методичної та інформаційної бази, яка б враховувала його реалії; – неналежна увага до питань розвитку туризму в області, невиконання програм розвитку туризму в області та в районах;

Продовж. табл. 2.2.5

1	2
Потенційні зовнішні можливості	Потенційні зовнішні загрози
– використання можливостей розвитку водного та екологічного туризму на базі водних туристсько-спортивних ресурсів річок Південного Бугу та Синюхи; – розробка та створення кіровоградської ділянки Транс'української (Подільсько-Бузької) туристсько-спортивної стежки; – використання можливостей для розвитку індустріального туризму; – розвиток матеріально-технічної бази системи туризму області за рахунок сільського (зеленого) туризму; – створення дієвого інформаційного туристського центру на засадах клубної діяльності	– недопущення скорочення та закриття позашкільних туристських закладів, туристських гуртків; – неефективна організація літнього відпочинку та оздоровлення учнівської та студентської молоді; – нерозуміння та ігнорування проблем розвитку активного туризму керівниками підприємств, навчальних закладів області, ролі науковців у вирішенні проблем розвитку туризму

Отже, SWOT-аналіз (табл. 2.2.2) показав, що Кіровоградська область має достатні рекреаційно-туристські ресурси. До основних природних ресурсів області належать кліматичні, бальнеологічні, гідрологічні, рослинні, ландшафтні тощо.

Вважаємо, оскільки Кіровоградська область є аграрною, наявна мережа садиб для відпочинку на селі, вважаємо що в регіоні є всі передумови для розвитку сільського зеленого туризму, що дозволить вирішити соціально-економічні проблем села завдяки розширенню сфери зайнятості місцевого населення, зокрема в сфері обслуговування та ефективно використовувати природний та історико-культурний потенціал громад.

У наступному розділі нами буде розроблено сільський гастрономічний тур вихідного дня по Кіровоградській області.

2.3 Розробка сільського гастрономічного туру вихідного дня по Кіровоградській області

Нами запропоновано сільський гастрономічний тур вихідного дня по Кіровоградській області «Смачна Кіровоградщина», метою якого є популяризація відпочинку та локальних продуктів сільських місцевих громад.

1. Обґрунтування сільського гастрономічного туру вихідного дня по Кіровоградській області «Смачна Кіровоградщина».

«Сільський туризм – це специфічний відпочинковий та пізнавальний вид туризму, який базується на перебуванні туристів у межах сільських садиб з метою ознайомлення із побутом селян, традиційними промислами, культурою і звичаями жителів сільської місцевості, пізнанням природних та історико-культурних об'єктів на території та поблизу сільських населених пунктів» [53].

Основними ознаками сільського туризму, на думку дослідників, є:

- обмеження територією сільських населених пунктів та прилеглими територіями;
- різноманітні форми туристсько-рекреаційної діяльності та підвиди туризму (зелений сільський туризм, агротуризм, агротуризм, сільський туризм, етнічний туризм);
- атракціями є спосіб життя, традиції та ремесла сільських жителів, їх сільськогосподарська діяльність, фестивалі, садиби, історико-культурні та природні об'єкти в сільській місцевості;
- жителі села відіграють ключову роль в організації сільського туризму [53].

Сільська місцевість Кіровоградської області має значні природні та історико-культурні ресурси для розвитку туризму. Область розташована в центральній частині нашої країни в межиріччі Дніпра та Південного Бугу і

має вигідне транспортно-географічне положення.

Кіровоградська область розташована на межі лісостепової природної зони, що характеризується великим ландшафтним та біотичним різноманіттям. Природні лісові осередки збереглися в північній і західній частинах, де домінують сосна, клен, акація, береза. Красиві долини річок, численні ставки та озера, затишні лісові куточки Кіровоградщини – головні природні принади для тих, хто віддає перевагу сільському туризму. Природно-заповідний фонд налічує 221 об'єкт, більшість з яких розташована поруч чи поблизу в сільських населених пунктів. Проте в структурі природно-ресурсного фонду області відсутні заповідники та природні парки національного рівня, які могли підсилити наявні туристичні ресурси сільської місцевості [54].

37,6 % мешканців області проживає в сільській місцевості та може брати участь у сільському туризмі. Серед різних типів поселень переважають села (995) і міста (27). Національний склад Кіровоградщини: українці, болгари, молдавани, вірмени та інші, які внесли свій колорит у сільське життя краю у вигляді самобутніх традицій і звичаїв. Сільська місцевість регіону часто густонаселена етнічними меншинами, утворюючи моноетнічні поселення, які зараз приваблюють туристів.

Серед традиційних ремесел селян регіону: хлібопекарство, вишивка, різьблення, гончарство, ткацтво, лозоплетіння, соломоплетіння, бісероплетіння та інші. Більшість із цих регіонів мають майстер-класи в районних селах. Популярністю серед туристів користується участь у традиційних святах та обрядах сільських жителів області: Різдво, Новий рік, Водохреща, Купала, обжинки; промисли: рибальство, мисливство, рибальство, збирання меду тощо [54].

«Регіонально-прикладні проблеми сільського туризму в межах Кіровоградської області пов'язані, передусім, з не надто продуманою регіональною політикою у сфері туризму та низьким рівнем розвитку виробничої та соціальної інфраструктури (зокрема туристичної) в сільській

місцевості краю, малою кількістю зелених садів, відсутністю належної підтримки їхніх власників з боку місцевих органів влади, низькою якістю надання туристичних послуг, незадовільним станом багатьох природних та історико-культурних туристичних об'єктів, порівняно незначною кількістю розроблених туристичних маршрутів сільською місцевістю та відсутністю їх широкої популяризації, недостатньо розгалуженою мережею транспортних шляхів та поганим станом вже існуючих доріг, проблемою водопостачання та забезпечення чистою водою сільських населених пунктів і деякими іншими» [54].

2. Основні дані для проектування туру з прийому туристів.

2.1. Тривалість туру складає 3 дні/2 ночі (3-й день виїзд о 7.30).

2.2. Маршрут туру м. Кропивницький – с. Оситняжка – с. Підлісне – с. Цибулеве – с. Нововолодимирівка – м. Кропивницький (рис. 2.3.1).

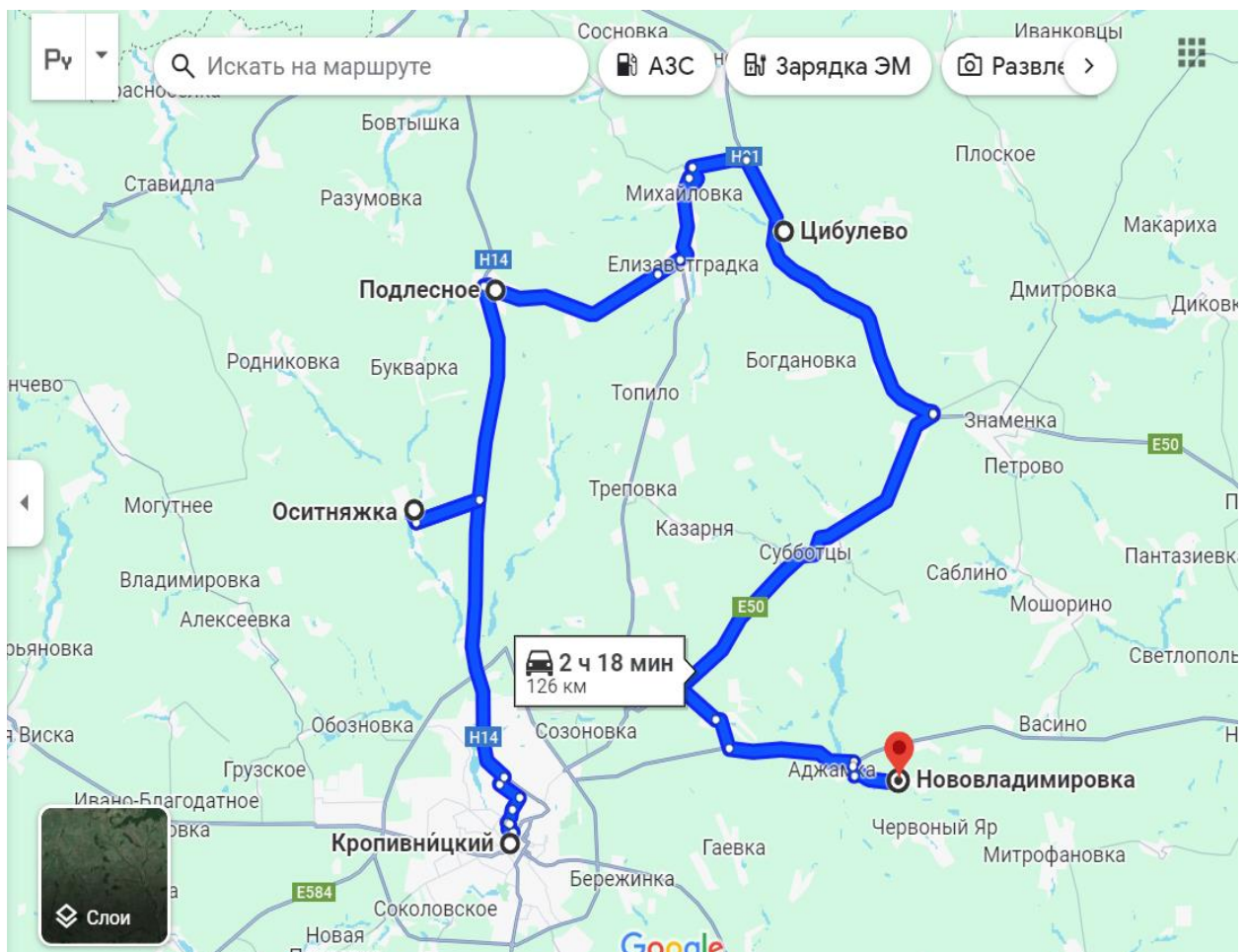

Рис. 2.3.1 Схема маршруту туру «Смачна Кіровоградщина»

[складено авторкою]

2.2. Розміщення. 1-й день Зелена садиба «Гайдамацька Січ» (с. Цибулеве, Кропивницький район); 2-й день Садиба «На гачок» (с. Нововолодимирівка, Кропивницький район. 2-х місні номери.

2.3. Чисельність групи – 12 осіб, вік 6+ років

2.4. Супровід. Група забезпечена супроводом 1 гίδα-супроводжуючого від туристичної фірми.

2.5. Транспортне забезпечення. За програмою даного туру група забезпечена транспортним обслуговуванням (автобус) м. Кропивницький – с. Оситняжка – с. Підлісне – с. Цибулеве – с. Нововолодимирівка – м. Кропивницький.

2.6. Основні локації туру

1. Равликова ферма «Інгульський равлик» (вул. Центральна, с. Оситняжка, Кропивницький район) – перша органічна равликова ферма в Кіровоградській області, яка розташована в екологічно чистому та зручному місці. На 40 сотках городніх угідь створили ферму: посіяли ріпак і встановили близько 500 дерев'яних щитів, під якими «оселилися» маленькі равлики двох сортів «Максима» та «Мюллер». Від маленького до великого їстівного равлика проходить півроку. Равлики активні вночі: після 23.00 вони харчуються і пересуваються. Вдень вони ховаються від спекотного сонця під траву і дерев'яними полицями [30].

2. Ферма та сироварня «Лісова коза» (с. Підлісне, Кропивницький район) включає сироварню з дегустаційним залом, зоопарк з альпійськими козами. На фермі 312 французьких кіз. Для новонароджених козенят створено окреме приміщення – «ясла». Для приготування сиру найкраще підходить козяче молоко цієї породи. Є зона відпочинку та зоопарк з молодняком гірських кіз, яких можна погодувати. На фермі створили фотозону та музей старовинного сирного обладнання. За скляною стіною у фірмовій крамниці торгової марки «Сирна лавка». знаходиться цех, де майстри готують ці сири. У дегустаційному залі можна відвідати 12 видів сиру [30].

Фото 2.3.1 Равликова ферма «Інгульський равлик» (вул. Центральна, с. Оситняжка, Великосєверинівська громада, Кропивницький район [60]

3. Зелена садиба «Гайдамацька Січ» (вул. Центральна, 29, с. Цибулеве, Кропивницький район) являє собою зелену зону та музей під відкритим небом. Мاستок оточує козацький частокіл із кам'яними та дерев'яними доріжками. З садиби відкривається панорама на Чорний ліс з озером та Чутянський ліс. У музеї садиби зібрано близько сотні унікальних предметів з каменю, дерева та глини, жорна. Серед експонатів музею артефакти скіфської та чорноліської культур, а також предмети декоративно-прикладного мистецтва. Також є крамниця з цілющими травами, кузня, козацька піч, критий віз і справжня козацька вежа з прапором [30].

Фото 2.3.2 Ферма та сироварня «Лісова коза» (с. Підлісне, Олександрівська громада, Кропивницький район) [40]

4. Садина «На гачок» (с. Нововолодимирівка, Кропивницький район). «Інтер'єр садиби у стилі 60-х років минулого століття. Там можна відчути ауру колишнього українського села. На території є невеличка стилізована баня. Також є стіл для настільного тенісу і тир для пневматичних рушниць. Можна спуститися вниз до ставка, де є місточок, човен і катамаран. Ловити рибу можна трьома вудочками. Водяться короп, карась, білий амур. Плєжу для купання фактично немає, але у воду можна спуститися з дерев'яного містка» [30].

2.7. Харчування.

У турі передбачено харчування: 1 день – обід та вечеря у садибі сільського зеленого туризму; 2-й день сніданок, обід, вечеря; 3-й день (виїзд) – сніданок.

3.1. Програма обслуговування туристів.

Програма обслуговування туристів наведена у табл. 2.3.1.

Вартість путівки включає в себе наступні пункти: вартість проживання, вартість трансфера, вартість харчування, вартість дегустації та вартість страхового поліса.

Таблиця 2.3.1

Програма туру «Смачна Кіровоградщина» [складено авторкою]

День	Дні та локації туру
1-й день	
09.00-09.30	Виїзд м. Кропивницький та до с. Оситняжка Кропивницький район
9.30-11.00	Равликова ферма «Інгульський равлик». Екскурсія та дегустація
11.00-12.00	Переїзд до с. Підлісне, Кропивницький район
12.00-14.00	Ферма та сироварня «Лісова коза». Екскурсія та дегустація
14.00-14.30	Переїзд с. Цибулеве, Кропивницький район
14.30-15.30	Поселення зелена садиба «Гайдамацька Січ». Обід
15.30-18.30	Вільний час. Активності передбачені у садибі.
18.30-19.30	Вечеря у зеленій садибі «Гайдамацька Січ»
2-й день	
08.00-09.00	Сніданок у зеленій садибі «Гайдамацька Січ». Звільнення номерів
09.00-10.00	Переїзд до с. Нововолодимирівка, Кропивницький район. Поселення у садибі «На гачок»
10.00-13.00	Вільний час. Активності передбачені у садибі.
13.00-14.00	Обід у садибі «На гачок»
14.00-18.00	Вільний час. Активності передбачені у садибі.
18.00-19.00	Вечеря у садибі «На гачок»
3-й день	
06.30-07.30	Сніданок у зеленій садибі «На гачок». Звільнення номерів
07.30-09.30	Повернення у м. Кропивницький

3.2. Калькуляція туру (табл. 2.3.2).

Таблиця 2.3.2

Калькуляція туру «Смачна Кіровоградщина» [розроблено авторкою]

№ з/п	Найменування витрат	Ціна, грн	Кількість	Формула	Загальна сума, грн
1	Транспорт	8000	-	-	8000
2	Проживання	500 за номер	8 номерів, 2 доби	$\text{Впр} = \text{Ціна одного номера} * \text{Кількість номерів} * \text{Кількість днів проживання}$	8000
3	Харчування на групу	4000	2 дні	-	8000
4	Екскурсійний супровід, вхідні квитки	3200	-	-	3200
5	Заробітна плата супроводжуючого провідника-механіка	500	2	$\text{Вз} = \text{Денна ставка} * \text{Кількість днів роботи}$	1000
6	Накладні витрати	-	10 %	$\text{Вн} = (\text{п1} + \text{п2} + \text{п3} + \text{п4}) * 10\% / 100\%$	2820
7	Страховання туристів від нещасних випадків на транспорті	50 грн турист/день	група 16 осіб 2 дні	$\text{Вс} = \text{Вартість 1 доби} * \text{Кількість діб} * \text{кількість туристів}$	1600
8	Прибуток	-	20 %	$\text{Ціна} = 20\%/100\% * (\text{п1} + \text{п2} + \text{п3} + \text{п4} + \text{п5} + \text{п6} + \text{п7})$	6524
9	Загальна вартість туру	-	-	$\text{Втз} = \text{п1} + \text{п2} + \text{п3} + \text{п4} + \text{п5} + \text{п6} + \text{п7} + \text{п8}$	39144
10	Ціна путівки на 1 особу	-	група 16 осіб	$\text{Цп} = \text{Втз} / \text{Кількість осіб}$	2445

Отже, вартість 1 путівки складе 2445 грн.

До наведено у табл. 2.3.2 варто зазначити, що до вартості путівки не входить особисті витрати та дегустації (по 200 грн).

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

Проведене дослідження засвідчило, що поняття «туристичного-рекреаційний потенціал» більш широке в порівнянні з поняттям «туристичного-рекреаційний ресурс» і включає в себе останнє. Його можна визначити, як сукупність унікальних природних чи антропогенних ресурсів, якими може володіти, залучати суспільство та можливість їх ефективно використовувати у туристично-рекреаційній діяльності з метою задоволення потреб споживачів, отримання максимального прибутку та сприяння розвитку туристичної галузі.

Чинники впливу на формування та використання туристично-рекреаційного потенціалу регіонів є індикаторами рівня формування конкурентоспроможного туристичного продукту, тенденцій на ринку туристичних послуг, територіальної організації та регіонального розвитку туризму.

Кіровоградська область має туристично-рекреаційні ресурси, які представлені комплексом природних, архітектурно-історичних, мистецьких, літературних пам'яток, що дає змогу задовольнити пізнавальні інтереси туристів, сприяти підвищенню підприємницької активності, збільшенню надходжень до бюджету, створенню робочих місць та покращенню інвестиційної привабливості регіону.

Основними напрямками використання туристично-рекреаційного потенціалу Кіровоградської області є:

- промоція туристичного потенціалу області;
- розвиток наявних, популяризація нових видів туризму з формуванням та просування відповідних туристичних продуктів;
- розвиток інфраструктури для туризму;
- поліпшення якості послуг, кадрового забезпечення та комунікацій в туризмі регіону.

Оскільки Кіровоградська область є аграрною, наявний відповідний природний та історико-культурний потенціал та мережа садиб для відпочинку на селі, вважаємо що в регіоні є всі передумови для розвитку сільського зеленого туризму. Одним із засобів ефективного використання туристично-рекреаційного потенціалу за даним напрямом є організація сільських зелених турів із проживанням і харчуванням туристів у сільських або фермерських господарствах; ознайомленням з традиціями, побутом і ремеслами, дегустаціями крафтових продуктів, участь у сільськогосподарських роботах (наприклад, збирання овочів та фруктів).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Багрій М. В., Кушнір Л. П., Терлецька О. В., Мартенюк У. А. Вплив глобальних чинників на розвиток туристично-рекреаційної галузі. Вісник ХНТУ. 2022. № 4 (83). С. 172-177.
2. Бачо Р. Й. Теорія потенціалів в сучасному управлінні туристично-рекреаційною галуззю регіону. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки». 2014. Вип. 9-1 (3). С.123-126.
3. Бейдик О. О. Рекреаційно-туристичні ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування. Монографія. URL: <https://tourlib.net/search.htm?q=бейдик...> (дата звернення: 11.05.2024).
4. Божидарник Т. Міжнародний туризм: навч. посібник. К.: Центр навчальної літератури, 2019. 321 с.
5. Борушак М. Проблеми формування стратегії розвитку туристичних регіонів: монографія. URL: <https://ird.gov.ua/> (дата звернення: 08.06.2024).
6. Борщук Є. Основи стійкого розвитку екологоекономічних систем: монографія. Львів: Растр-7, 2007. 436 с.
7. Бут Т., Корнієнко О. Методичні підходи до оцінювання туристичного потенціалу. Підприємництво та управління розвитком соціально-економічних систем. 2023. № 2. С. 280-295.
8. В'їзний туризм / Авторський колектив: Коваль П. Ф., Алешугіна Н. О., Андрєєва Г. П., Зеленська О.О., Григор'єва Т. В., Пархоменко О. Г., Дудко В. Б., Михайловський М. О., Бондар С. І. Навчальний посібник. Ніжин: Видавництво Лук'яненко В. В., 2010. 304 с.
9. Вікіпедія. Вільна енциклопедія. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/> (дата звернення: 08.06.2024).
10. Вірченко П. Класифікація туристсько-рекреаційного потенціалу територій локального рівня та проблеми його залучення до господарської. Часопис соціально-економічної географії ХНУ імені В. Н. Каразіна. 2013.

Вип. 13 (2). С. 120-125.

11. Волошин І. Туристичні ресурси Кіровоградщини та їх геопросторове поширення. Пошуки туристської привабливості Кіровоградської області: наукові розвідки: монографія. За заг. ред. д. г. н. О. В. Колотухи. Дніпро : ФОП Середняк Т. К., 2020. С. 110-123.

12. Всесвітня туристична організація ((BTO) United Nations World Tourism Organization; UNWTO). Офіційний сайт. URL : <http://www2.unwto.org/> (дата звернення: 20.04.2024).

13. Гавриленко О. П. Шляхи оптимізації територіальних рекреаційних систем Кіровоградщини. Культура народів Причорномор'я. 2009. № 176. С.117-120.

14. Головне управління статистики у Кіровоградській області. Офіційний сайт. URL: <https://www.kr.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 09.06.2024).

15. Горин Г. В. Рекреаційно-туристичний потенціал Західного регіону України у контексті транскордонного співробітництва. Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. 2014. Вип. 2. С. 171-178.

16. Грабар М. В. Методи оцінки потенціалу туристично-рекреаційної галузі регіону. Моделювання регіональної економіки: збірник наукових праць. 2014. № 2 (24). С. 445-455.

17. Гринькевич О. С., Біль М. М. Удосконалення оцінки конкурентоспроможності туристичного продукту регіону/ Регіональна економіка. 2009. № 4 (54). С. 40-46.

18. Гудима М. Рекреаційні ресурси як складова частина природно-рекреаційного потенціалу України. Україна та глобальні проблеми: географічний вимір: зб. наук. пр. : в 3-х т. Київ ; Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2010. Т. 1. С. 264-267.

19. Державна служба статистики України. Офіційний сайт. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 09.06.2024).

20. Дмитрук О. Ю. Екологічний туризм: сучасні концепції

менеджменту і маркетингу. Навчальний посібник. URL: https://tourlib.net/books_green/dmytruk.htm (дата звернення: 09.06.2024).

21. Домбровська С. М., Білотіл О. М., Помаза-Пономаренко А. Л. Державне регулювання туристичної галузі України. Монографія. Харків: НУЦЗУ, 2016. 196 с.

22. Екологічний паспорт Кіровоградської області за 2021 рік. Кіровоград: Кіровоградська обласна військова адміністрація. 2022. 118 с.

23. Жулавський А. Ю., Гордієнко В. П. Природно-ресурсний потенціал регіону в системі економічних відносин. Ефективна економіка. 2013. № 8. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2013_8_22. (дата звернення: 27.05.2024).

24. Завадських Г. М. Природно-ресурсний потенціал України та його економічна оцінка. Регіональна економіка. URL: https://elib.tsatu.edu.ua/dep/feb/ptbd_2/page8.html (дата звернення: 11.05.2024).

25. Захарченко В. І., Корсікова Н. М., Меркулов М. М. Інноваційний менеджмент: теорія і практика в умовах трансформації економіки: навчальний посібник. К.: Центр учбової літератури, 2012. 448 с.

26. Ілляшенко С. М. Інноваційний менеджмент: підручник. Суми: ВТД Університетська книга, 2010. 334 с.

27. Каганець-Гаврилко Л. П. Теоретична сутність та компонентна будова туристично-рекреаційного потенціалу. Економіка та суспільство. 2023. Вип. 54. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2747> (дата звернення: 14.05.2024).

28. Кіптенко В. К. Менеджмент туризму: підручник. К.: Знання, 2010. 502 с.

29. Кіптенко В. К. Продукт туристичної території. Географія та туризм. 2010. Вип. 9. С. 119-124.

30. Кіровоградщина туристична. Первозванівська сільська рада Кропивницького району, Кіровоградської області. URL: <https://pervozvanivka.silrada.org/kirovogradshhyna-turystychna/> (дата звернення: 08.06.2024).

31. Коваль П. Ф. та ін. В'їзний туризм: навчальний посібник. Ніжин: Лук'яненко В. В., 2010. 304 с.
32. Колотуха О. В. Рекреаційно-туристські ресурси Кіровоградської області: монографія. Кропивницький: ТОВ «Поліграфічні послуги», 2016. 144 с.
33. Колотуха О. Використання рекреаційно-туристського потенціалу Кіровоградської області для розвитку регіонального туризму. Пошуки туристської привабливості Кіровоградської області: наукові розвідки : монографія. За заг. ред. д.г.н. О. В. Колотухи. Дніпро: ФОП Середняк Т. К., 2020. С. 66-71.
34. Корпоративні структури в національній інноваційній системі України; за ред. Л.І. Федулової. К.: УкрІНТЕІ, 2007. 812 с.
35. Костирко Л. А. Діагностика потенціалу фінансово-економічної стійкості підприємства: монографія. Луганськ: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2005. 265 с.
36. Кривенкова Р. Ю. Поняття та сутність туристичного потенціалу: державноуправлінський аспект. Державне управління : удосконалення та розвиток. 2019. № 9. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?n=9&y=2019.pdf> (дата звернення: 11.05.2024).
37. Кудла Н. Є. Сільський туризм: основи підприємництва та гостинності. К.: Центр учбової літератури, 2015. 152 с.
38. Кулешова Г. О. Туристсько-рекреаційні ресурси світу: методичні вказівки для самостійної роботи студентів, що навчаються за спеціальністю «Економічна та соціальна географія». Харків, 2012. 60 с.
39. Лепкий М. І. Фактори розвитку туристичного господарства в регіонах України. Інфраструктура ринку. 2018. Вип. 25. С. 549-555.
40. Лісова коза. Ферма та сироварня. URL: <https://www.lisovakoza.com.ua/recreation.php> (дата звернення 09.06.2024).
41. Ліцензійний реєстр суб'єктів туроператорської діяльності. URL: <https://surl.li/jgyn?fbclid=IwAR2G59a4bqQdxriTbBjguTz3u4DEEwLYNU387b7>

d54QmEaJX4gefskGoKmА (дата звернення: 25.04.2024).

42. Любіцева О. О. Ринок туристичних послуг (геопросторові аспекти). URL: https://tourlib.net/books_ukr/lubiceva_rtp.htm. (дата звернення: 05.05.2024).

43. Мазурець Р. Чинники функціонування й розвитку туризму в сучасних умовах. Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. 2015. Вип. 14 (315), С. 65-69.

44. Машіка Г., Пічкарь Р. Сучасні підходи до оцінки туристичного потенціалу території. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції «Вітчизняна наука на зламі епох: проблеми та перспективи розвитку»: Зб. наук. праць. Переяслав, 2020. Вип. 64. С. 20-23.

45. Мельниченко С., Глушко В. Просування туристичних послуг на ринок в постпандемічний та післявоєнний періоди : зб. матеріалів доп. учасн. Міжнар. наук.-практ. конф. «Управління розвитком сфери гостинності: регіональний аспект», Чернівці, 2022. С. 173-177.

46. Меховська Ю. М., Липчанський В. О. Управління розвитком культури та туристично-рекреаційним потенціалом Кіровоградщини. Наукові записки. 2016. Вип.19. С. 29-39.

47. Міщенко О. В. Концептуальна модель екотуристичного потенціалу природоохоронної території. Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. 2008. № 1. С. 272-278.

48. Моїсєєва Н. І. Методичні підходи щодо оцінки ресурсного потенціалу регіональної сфери туризму. Економіка та держава. 2019. № 3. С. 34-38. URL: http://www.economy.in.ua/pdf/3_2019/8.pdf (дата звернення: 19.05.2024).

49. Мокляк А. В. Туристські ресурси для потреб іноземного туризму в Україні (в контексті українсько-польських туристичних зв'язків): дис. ... канд. геогр. наук: спец. 11.00.02. URL: <https://dissertation.com.ua/catalog/25>. (дата звернення: 19.05.2024).

50. На розширеній карті туристичних магнітів України є вісім з

Кіровоградщини – Державне агентство розвитку туризму. Суспільне Кропивницький. URL: <https://suspilne.media/kropyvnytskiy/574169-na-rozsirenij-karti-turisticnih-magnitiv-ukraini-e-visim-z-kirovogradsini-derzavne-agentstvo-rozvitku-turizmu/> (дата звернення 09.06.2024).

51. Огієнко А. В., Огієнко М. М. Теоретичні засади дослідження туристично-рекреаційного потенціалу. Проблеми системного підходу в економіці. 2020. № 1 (75). С. 31-37. URL: http://psae-jrnl.nau.in.ua/journal/1_75_1_2020_ukr/1_75_1_2020.pdf#page=31 (дата звернення: 17.05.2024).

52. Огієнко А. В., Огієнко М. М., Яковуник О. В. Регіональний туристично-рекреаційний потенціал: теоретичні аспекти. Причорноморські економічні студії. 2020. Вип. 50-1. С. 80-85.

53. Онойко Ю. Ю. Кролік В. С. Сільський туризм: сутність, проблеми розвитку на теренах Кіровоградської області та шляхи їх вирішення. Обласна науково-практична конференція «Природничо-наукові дослідження Кіровоградської області: музеєзнавчі аспекти». Кропивницький, 2017. С. 105-113.

54. Онойко Ю. Ю. Передумови, проблеми та перспективи розвитку сільського туризму на території Кіровоградської області. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Географічні науки. 2017. Вип. 7. С.221-225.

55. Онойко Ю. Ю., Кролік В. С. Організаційно-територіальна структура, проблеми та перспективи розвитку сільського зеленого туризму на теренах Кіровоградської області. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Регіон-2014: суспільно-географічні аспекти». Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2014. С. 235-238.

56. Оцінка туристично-рекреаційного потенціалу регіону: монографія. За заг. ред В. Г. Герасименко. Одеса: ОНЕУ, 2016. 262 с.

57. Панкова Є. В. Туристичне краєзнавство: навч. посіб. К URL: https://tourlib.net/books_ukr/pankova.htm. (дата звернення: 07.06.2024).

58. Паньків Н. Туристичні ресурси та їхні класифікації. Рекреаційна

географія і туризм. Наукові записки. 2014. № 2. С. 93-99.

59. Паньків Н. Є. Природоохоронні території як база розвитку екологічного туризму у Львівській області на прикладі Національного природного парку «Сколівські Бескиди». Науковий вісник НЛТУ України. 2019. Т. 29. № 5. С. 88-92.

60. Під Кропивницьким вирощують равликів та планують влаштовувати на ферму гастротури. Златопіль Новини. URL: <https://zlatopil.com/all-news/pid-kropyvnytskym-vyroshhuyut-ravlykiv-ta-planuyut-vlashtovuvaty-na-fermu-gastrotury-foto> (дата звернення 09.06.2024).

61. Положення про рекреаційну діяльність у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду України: затв. Наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища України від 22 червня 2009 р. № 330. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0679-09> (дата звернення: 05.06.2024).

62. Пономаренко Т. В. Оцінювання економічної стійкості підприємства на основі вартісного підходу. Економічний аналіз: зб. наук. праць. 2016. Т. 24. № 2. С. 107-108.

63. Про курорти: Закон України від 05.10.2000 р. № 2026-III. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2026-14><http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80>. (дата звернення: 20.04.2024).

64. Про оздоровлення та відпочинок дітей: Закон України від 04.09.2008 р. № 375-VI. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/375-17>. (дата звернення: 23.04.2024).

65. Про природно-заповідний фонд України: Закон України від 16.06.1992 р. № 2465-12. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-12>. (дата звернення: 20.04.2024).

66. Про туризм: Закон України від 15.09.1995 р. № 324/95-ВР. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80>. (дата звернення: 20.05.2024).

67. Просторова організація туристично-рекреаційної сфери регіону:

монографія. За заг. ред. В. В. Паппа. Мукачєво: Редакційно-видавничий центр МДУ, 2016. 268 с.

68. Радченко Е. Є. Теоретичні основи формування та розвитку туристичного потенціалу регіону. Ефективна економіка. 2018. № 12. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2018_12_89 (дата звернення: 14.05.2024).

69. Рекреаційно-туристські ресурси. Geograf.com.ua URL: <http://www.geograf.com.ua/glossary/termini-z-galuzi-turizmu-ta-rekreatsiji/rekreatsijno-turistski-resursi>. (дата звернення: 13.05.2024).

70. Розвиток туризму в Україні: проблеми і перспективи: зб. наук. ст. К.: ФПУ, 2015. 233 с.

71. Руденко Л., Лісовський С. Природно-ресурсний потенціал економічного зростання. Вісник Національної академії наук України. URL: <http://www.irbis-nbuv.gov.ua/> (дата звернення: 12.05.2024).

72. Сагалакова Н. О. Характеристика туристичного продукту як специфічного об'єкту ціноутворення. Інвестиції: практика та досвід. 2015. № 17. С. 27-33. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipd_2015_17_7 (дата звернення: 21.05.2024).

73. Самодай В. П. Левковська Ж. В. Характерні особливості туристичного потенціалу України. Економіка та суспільство. 2023. Вип. 53. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2641> (дата звернення: 11.05.2024).

74. Симочко Г. В. Поняттєво-термінологічний апарат та підходи до класифікації туристично-рекреаційних ресурсів. Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія «Географія». 2012. № 2. С. 78-84.

75. Смаль І. В., Алєшугіна Н. О., Барановська О. В. та ін. Рекреаційно-туристичні ресурси України з основами туристичного ресурсознавства. Навчальний посібник. URL: https://tourlib.net/books_ukr/aleshugina.htm дата звернення: 11.05.2024).

76. Смаль І. В. Туристичні ресурси світу : навчальний посібник. Ніжин:

НДУ імені Миколи Гоголя, 2010. 336 с.

77. Стегней М. І., Нодь О. Л. Глобальні чинники сучасних трансформаційних змін у сфері розвитку туризму та рекреації. Вісник Хмельницького національного університету. Серія Економічні науки. 2020. № 4. Т. 3. С. 337-341.

78. Стеченко Д. М. Теоретичні аспекти дослідження природно-рекреаційного потенціалу регіону. Національний вісник ЧДІЕУ. 2009. № 2. С. 65-76.

79. Стратегія розвитку Кіровоградської області на 2021-2027 роки. Затверджено Рішення Кіровоградської обласної ради 12 березня 2020 року № 743. Кіровоград, 2020. 248 с.

80. Стратегія розвитку Кіровоградської області на період до 2020 року URL: <http://www.kr-admin.gov.ua/Strategy/Ua/716-1.pdf> (дата звернення: 21.04.2024)

81. Терехух А. А., Мороз О. І. Оцінювання туристичного потенціалу DESTINATION. Актуальні проблеми економіки. 2016. № 7 (181). С. 335-343.

82. Терехух А. А., Хім'як М. Ю. Сутність та значення екологічно-туристичних ресурсів у контексті розвитку екологічного туризму в Україні. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». 2012. № 727. С. 449-454.

83. Ткаченко Т., Гладкий О. Міський і сільський туризм: формування і розвиток. Товари і ринки. 2016. № 2. С. 9-20.

84. Ткаченко Т. Сталый розвиток туризму: теорія, методологія, реалії бізнесу: монографія. 2-ге вид., випр. та доп. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2009. 463 с.

85. Туристські ресурси України: конспект лекцій. Для здобувачів вищої освіти, які навчаються за спеціальністю 242 «Туризм» за усіма формами навчання. Укладач О. В. Поступна. Харків : НУЦЗУ, 2020. 209 с.

86. Хомяков В. І., Белінська В. М., Федоренко О. В. Потенціал і розвиток підприємства: навчальний посібник. К.: Кондор, 2011. 432 с.

87. Черчик Л. Наукові підходи до класифікації туристично-рекреаційних ресурсів. URL: https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/10027/3/klas_ttp.pdf (дата звернення 09.06.2024).

88. Шабаліна Н. В., Власов В. С. Еволюція уявлень про туристично-рекреаційний потенціал як основу формування і розвитку туристично-рекреаційних систем. Туризм і рекреація: фундаментальні та прикладні дослідження : зб. праць міжн. наук. конф. Харків, 2008. 399 с.

89. Юхновська Ю. О. Методичні підходи до оцінювання туристичного потенціалу України та регіонів. Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Економіка і управління. 2019. Т. 30 (69). № 4. С. 54-59.

90. Юхновська Ю. О. Теоретичні підходи до визначення сутності туристичного потенціалу регіону. Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Економіка і управління. 2019. Т. 30 (69). № 1. С. 42-46.

91. Яковенко Р. В. Людський капітал та людський потенціал. Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки. 2013. № 24. С. 188-196. URL: <https://core.ac.uk/reader/55293750#page=186> (дата звернення: 08.06.2024).

92. Яковчук О. В. Оцінка туристичного потенціалу України. Географія та туризм. 2010. Вип. 10. С. 57-65.

Додаток А

Найпривабливіші туристично-рекреаційні об'єкти
Кіровоградської області (номера в легенді на рис. 2.1.1).

1. Тясминське городище VIII-VII ст. до н.е. (Велика Андрусівка, Світловодського р-ну).
2. Свято-Хрестовоздвиженська церква внесена до державного реєстру національного культурного надбання України. Визначна архітектурна пам'ятка класицизму першої половини XIX ст. розташована на високому пагорбі біля Сріблянського озера у центральній частині села Розумівка Олександрійського району.
3. Місце народження Г. П. Юри. Меморіальна дошка на будинку, де народився Г.П. Юра. Український театральний режисер, актор театру і кіно (с. Підлісне Олександрівського р-ну).
4. Чорноліське городище VIII-VII ст. до н.е. (Богданівка Знам'янського р-ну).
5. Пам'ятник на могилі В. О. Сухомлинського. Меморіально-педагогічний музей у будинку, де жив педагог (Павлиш Онуфріївського р-ну).
6. Парк XIX ст. (сmt. Онуфріївка, райцентр).
7. Пам'ятний знак на честь 200-річчя Коліївщини (с. Кам'янече Новоархангельського р-ну).
8. Стоянка і поселення трипільської культури. Центр «Трипільської мальованої кераміки» (цивілізація кам'яного віку, 7 тис. р.). IV-II тис. до н.е. заселяли скотарі, землероби, перші в Європі землероби. Зібрано 500 пам'яток скіфського періоду. Колекція «скіфських баб» найбільша в Україні (с. Володимирівка Новоархангельського р-ну).
9. Місце народження українського письменника Карпенка-Карого (літ. псевдонім Іван Карпович Тобілевич).

10. Літературно-меморіальна кімната-музей Т.Г. Шевченка (Знам'янка, райцентр).
11. Пам'ятник Б. Хмельницькому.
12. Пам'ятник М.Л. Кропивницькому.
13. Погруддя російського славіста В.І. Григоровича.
14. Будинок, у якому 1871-83 жив і працював письменник І. К. Карпенко-Карий (Кропивницький).
15. Будинок, у якому 1901-19 жив письменник Ю.І. Яновський.
16. Будинок, у якому 1897-1919 жив і працював польський композитор К. Шимановський.
17. Єлісаветинська фортеця XVIII ст. Фортеця св. Єлісавети є унікальною фортифікаційною пам'яткою XVIII ст., яка була побудована в 1754 р. для оборони південної України від нападів турків і кримських татар.
18. Комплекс архітектурних споруд XIX ст.: палацовий корпус, ансамбль будинків колишнього військового училища і манежу
19. Кіровоградський краєзнавчий музей.
20. Хутір Надія – державний музей-заповідник Карпенка-Карого (Тобілевича). Пам'ятник І.К. Карпенку-Карому.
21. Сабатинівське поселення часів неоліту (VI – поч. IV тис. до н. е.).
22. Художній музей м. Кропивницький був створений у 1870 р.
23. Місце народження І. К. Микитенка. Пам'ятник письменникові. Літературно-меморіальний музей І. К. Микитенка.
24. Місце народження Ю.І. Яновського. Пам'ятник письменникові. Літературно-меморіальний музей Ю.І. Яновського. (
25. Місце народження Д. Бедного (Ю. О. Придворова).
26. Місце народження М.Л. Кропивницького, с. Бежбайраки, Новоукраїнський район, Кіровоградська область.
27. Музей діячів українського театру М.Л. Кропивницького та І.К. Карпенка-Карого (Тобілевича) (Бобринець, райцентр).
28. Будинок колишнього залізничного училища, де 1911-1914 рр.

працював А.С. Макаренко. Погруддя А.С. Макаренка (Долинська, райцентр).

29. Дендропарк «Веселі Боковеньки», 1893 р. (Веселі Боковеньки Долинського р-ну).

30. Бовтиський кратер – ударна (імпактна) структура, що виникла у результаті падіння на Землю метеориту неподалік від села Бовтишка Олександрівського району Кіровоградської області, (верхів'я ріки Тясмин).

31. Місце народження М. П. Годованця (с. Вікнина Гайворонського району Кіровоградської області).

32. Місце народження Бузько Д. І. 1890 р. в м. Новомиргороді Кіровоградська область.

33. Місце Синєводської битви, що відбулася у 1362 році і стала початком визволення українських земель від монголо-татарських завойовників (Торговиця Новоархангельського р-ну).

34. Музей ракетних військ стратегічного призначення розміщений в смт. Побузьке Голованівського р-ну Кіровоградської обл.

35. Кропивницький літературно-меморіальний музей І.К. Карпенка-Карого.

36. Народний музей села Розумівка Олександрівського р-ну.

37. Меморіальний музей М.Л. Кропивницького (світлина 5, опис).

38. Кафедральний Собор Свято-Різдва Пресвятої Богородиці.

39. Диківський жіночий монастир с. Диківка Знам'янського р-ну.

40. Світловодський міський краєзнавчий музей.

41. Вознесенське джерело знаходиться на Бобринеччині, на березі ріки Бобринка. Унікальний ландшафт: кам'яні гранітні брили, печери, квіти, дерева.

42. Добровеличківський районний краєзнавчий музей.

43. Онуфріївський дендропарк – пам'ятка садово-паркової архітектури XIX ст. Заснування дендропарку пов'язується з родиною Толстих.

44. Михайлівська церква (1870), Миколо-Бабанка Бобринського р-ну; Святопокровська церква (поч. XIX ст.), Нерубайка Новоархангельського р-

ну; Свято-Іллінська церква (1786), м. Новгомиргород (райцентр); Покровська церква (1905-1910), Андріївка Новгомиргородського р-ну; церква Святих Андріани і Наталії (XIX ст.), Високі Байраки Компаніївського р-ну; церква Успенія Присвятої Богородиці (XIX ст.), Березівка Маловисківського р-ну; церква Святого Різдва Богородиці (XVIII ст.), Іванівка Олександрівського р-ну; синагога «Бешмедріс» м. Олександрія; Троїцька церква (XIX ст.), Браїлівка Онуфріївського р-ну; Преображенська церква (1805-1806), Талова Балка Світловодського р-ну; Святодухівська церква (1804), Кам'яний Брід Благовіщенського р-ну; Свято-Іоанна Богусловська церква (XIX ст.), Голованівськ (райцентр); церква Володимирівської ікони Божої Матері (1812), Кропивницький.